

XVIII. YÜZYILDA AVUSTURYA TOPRAKLARINDA FAALİYET GÖSTEREN ÖSMANLI TÛCCARLARI

NUMAN ELİBOL

(Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir)

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret hayatı ve ticarî teşkilat ile ilgili çeşitli tesbitler yapılmıştır. Bunlar arasında, üretim fazlasının vergiler yoluyla merkeze aktarılması ve sermayenin belli ellerde birikmesine fırsat verilmemesi sebebiyle devletten bağımsız hareket eden bir sermayedar sınıfın oluşmadığı ve kapitalist teşebbüslerin önünün tıkandığı; Osmanlı müslüman tebaası arasında ticaret geleneğinin oluşmadığı; Müslüman tüccarların, ticarî imtiyazların verilmeye başlandığı XVII.-XVIII. yüzyıllarda, üretim-pazarlama safhasında araya giren bir aracı sınıf olarak yerlerini gayrimüslimlere bıraktıkları, önemli bir yer tutar.¹ Ağırlıklı olarak Osmanlı-Avrupa ticareti ve Osmanlı ekonomisinin Atlantik merkezli Avrupa ekonomisine daha fazla entegre olduğu XVIII. yüzyıl için geçerli olan bu tesbitlerin bağlayıcılığı, Osmanlı tüccarlarının dış ticarete üstlendikleri rol söz konusu olduğunda sınırlı olmalıdır. Zîra, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa ülkeleri arasında ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığı XVIII. yüzyıl, özellikle de XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Avrupalı

¹ Charles Issawi, "The Decline of Middle Eastern Trade", *Islam and Trade of Asia*, D.S. Richards (ed.), Oxford 1977, 253; Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara 1990, 148; Huri İslamoğlu and Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History", *The Ottoman Empire and the World Economy*, Huri İslamoğlu-İnan (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1987, 42-62; İlkay Sunar, "State and Economy in the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World Economy*, 63-87; Immanuel Wallerstein ve diğerleri, "The Incorporation of the Ottoman Empire into the world-economy", *The Ottoman Empire and the World Economy*, 88-97.

tüccarların Osmanlı dahilî ticaretinde artan faaliyetlerine sahne olduğu gibi², içlerinde Balkan milletlerine mensub olanların ağırlıkta olduğu Osmanlı tüccarlarının, Osmanlı-Avrupa kara ticaretini ellerine geçirmelerine ve bizzat Orta Avrupa topraklarındaki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olmalarına da şahitlik etmiştir. Traian Stoianovich'in "*conquering Balkan merchant*" olarak tanımladığı³ ve içlerinde Anadolu'nun iç kesimlerinden kalkıp gelen Müslümanlar'ın da yer aldığı bu tüccarlar, XVIII. yüzyılda, önemli bölümü Habsburg hâkimiyeti altında bulunan Orta Avrupa şehirleri ile Adriyatik ve Akdeniz liman kentlerinde ticaret kolonileri oluşturmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlı-Avrupa ticaretinde daha edilgen hale gelmesi ve Avrupa ürünlerinin ve Avrupalı tüccarların istilâsına uğramasıyla eşzamanlı meydana gelen bu gelişme, hem XVIII. yüzyıl yüzyılda Osmanlı tüccarlarının dış ticarete nasıl bir rol üstlendiklerine açıklık getirilmesi, hem de aynı dönemde büyük bölümü Avusturya(Habsburg) hâkimiyeti altında bulunan Orta Avrupa topraklarının Osmanlı dış ticaretinde öncelikli bir yere sahip olduğunun ortaya konması bakımından önemlidir.

I. XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti ve Osmanlı Tüccarları

Osmanlı-Avusturya ticareti, XVIII. yüzyıl boyunca münhasıran Osmanlı tebaası tüccarların tekelinde kalmıştır. Habsburg tebaası tüccarların şikâyetlerine yol açması sebebiyle daha VI. Karl (1711-1740) döneminde

² Bu faaliyetler arasında deniz taşımacılığı önplana çıkar. Avrupa yapımı gemilere XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı tebaası tüccarlar tarafından daha fazla rağbet edilmesi sebebiyle, farklı Osmanlı iskeleri arasındaki taşımacılık, belirli güzergahlarda büyük ölçüde Avrupalı tüccarların tekeline girmiştir, Daniel Panzac, "International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Trade in the XVIII. Century", *International Journal of Middle East Studies*, 24, 189-206; deniz taşımacılığında söz sahibi olan Avrupalı tüccarlar, aynı dönemde kara ticaretinde de söz sahibi olmaya başlamış; önceki yüzyıllarda yaptıkları gibi faaliyetlerini belirli liman kentleri ve ticaret merkezleri ile sınırlı tutmak yerine, iç kesimlerdeki üretim bölgelerine kadar inmeye ve buralarda alış-veriş yapmaya başlamışlardır, Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1(1987), 83; Mübahat Küçüköğlü, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838*, c. I, Ankara 1974, 64.

³ Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Merchant", *Journal of Economic History*, 20(1960), 234-313.

faaliyetlerine kısıtlamalar getirilen *Türk*⁴ tüccarların Avusturya'nın *Doğu*⁵ ticaretindeki tekeli, XVIII. yüzyıl boyunca kırılamamış gözükmektedir.⁶

XVIII. yüzyıl boyunca Habsburg hâkimiyeti altındaki topraklarda⁷ boy gösteren ve Avusturya ticaret hayatında kendilerine önemli bir yer edinen

4 Bu makalede yararlanılan ve XVIII. yüzyıl ortaları ile XVIII. yüzyıl sonları arasında yoğunlaşan Avusturya arşiv kayıtlarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya topraklarına gelen tüccarların büyük bölümü için *Türk* ibâresi kullanılmıştır. Osmanlı tebaası tüccarları içerisinde bu kuralın dışında tutulabilecek tek tüccar gurubunu, *Türklerle birlikte adları ayrı olarak zikredilen Rumlar* oluşturmaktadır. Ancak, *Rumlar* için bile *Türk* yakıştırması yapılmıştır. "*Türk Rumları*" anlamına gelen "*Türkische Griechen*" ve "*Türk Yahudileri*" anlamına gelen "*Türkische Juden*" adlandırmaları, bu dönem kayıtlarında yer alan ve literatüre yansıtılan *Türklüğün*, Osmanlı tâbiyeti olarak okunmasını daha mantıklı kılmaktadır.

5 Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kara ve nehir yoluyla kurulan ticaret ilişkileri, XVIII. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları ile sınırlı kalmıştır. Macaristan toprakları üzerinden kara yoluyla veya Tuna nehri boyunca su yoluyla ulaşılan bu topraklar, Avusturya tarafından *Orient* (Doğu) olarak tanımlanmış; bu topraklar üzerinden gerçekleştirilen ticaret de *Orientalhandel* (Doğu Ticareti) olarak adlandırılmıştır, Adolf Beer, "Die Österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II.", *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXVII/1(1898), 34 ve 84.

6 Beer, *a.g.m.*, 33-35.

7 XVIII. yüzyıla girilirken Avusturya Habsburg Hanedanlığı'nın hâkimiyeti altındaki topraklar, "kalıtsal topraklar" olarak görülen ve erken dönemlerde ilhak edilen Aşağı ve Yukarı Avusturya, Stirya, Karintiya, Karniyola ve Tirol; daha geç dönemlerde ilhak edilen Bohemya, Moravya ve Şilezya; son olarak da Macaristan, Erdel ve Hırvatistan'dan oluşmaktaydı. Avusturya Habsburg Monarşisi, XVIII. yüzyılda siyasî olarak Orta Avrupa'nın büyük bölümünde üstünlük kurmuş; XVIII. yüzyıl başlarında baş gösteren İspanya Verâset Savaşları'nın (1701-1714) neticesinde İspanyol Niderlandı olarak da adlandırılan Hollanda'nın İspanyol denetimindeki bölümü (Belçika, Sardunya, Napoli ve Milan'ı; II. Viyana muhasarasının ardından Osmanlıların gerilemelerine paralel olarak Hırvatistan'ın bir bölümü, Macaristan, Slovenya ve Erdel'i; 1718-1739 arasında Belgrad ve Eflak'ın küçük bir bölümünü; XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Toskana, Venedik, İstria sahilleri ve Dalmaçya kıyılarının bir bölümünü; 1773'te de Galiçya'yı hâkimiyet alanına katmasını bilmişti. 1740'ta tahta geçen Maria Theresia (1740-1780) dönemindeki Verâset Savaşları sırasında, Şilezya Prusya'ya bırakıldı. Bugünkü Avusturya sınırları içerisinde yer alan Salzburg, Brixen ve Trient piskoposlukları ve Vorarlberg'in bir bölümü XVIII. yüzyıl boyunca Habsburg topraklarının dışında kalmış, ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında Avusturya idaresine girebilmiştir. Genel hatlarıyla bu tablo, XVIII. yüzyıl sonlarında Napolyon'un Avrupa'yı istilâsına kadar değişmemiştir. XVIII. yüzyıl sonlarında patlak veren Napolyon Savaşları sonrasında bu tablo değişmişse de, 1815 Viyana Kongresi'ndeki yeni düzenlemeyle savaş öncesindeki durum yeniden tesis edilmiştir. XVIII. yüzyılda Avusturya hâkimiyeti altındaki toprakların "kalıtsal topraklar"la özdeşleşen ve büyük ölçüde bugünkü Avusturya sınırlarına tekabül eden bölgenin çok dışına taşması, çoğu yerde bizi, yanlış çağrışımlara yol açabilecek "Avusturya" yerine

Osmanlı tüccarları, etnik ve dinî olarak bir hayli çeşitlilik arzeder. Bu farklı etnik ve dinî tüccar grupları arasında Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslümanlar (Türk) ön planda olmuş; ancak dönem dönem Ortodoks Sırlar ve diğer Balkanlı tüccarlar da, adı geçen gruplar arasında kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır. XVIII. yüzyıl genelinde Avusturya topraklarında faaliyet gösteren Osmanlı tebaası tüccarları içerisinde en kalabalık grubu Rum tüccarlar oluşturur. XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise, Rumlar ve faaliyetleri Rumlar'a göre daha zayıf olan Yahudiler'in Viyana'daki ticaret faaliyetlerini ellerine geçirdiği söylenebilir.⁸

Esâsen, Osmanlı tüccarlarının Avusturya topraklarındaki faaliyetleri bundan daha erken dönemlere gitmektedir. Osmanlı tebaasından olan tüccarlar daha I. Leopold döneminde (1658-1705) Osmanlı İmparatorluğu ve "Avusturya kalıtsal toprakları"⁹ arasındaki ticaret trafiğini üstlenmişler ve savaş zamanlarında iki bölge arasındaki ticaret trafiğini kısmen ayakta tutmaya muvaffak olmuşlardır. Bu erken dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya topraklarına gelenler genellikle Sırp kökenli tacirler ve sığırtmaçlardır.¹⁰

Osmanlı toprakları ile Avusturya arasındaki ticaretin kârlı olması, Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasını takib eden yıllarda çok sayıda Osmanlı tüccarının Avusturya topraklarına akın etmesine yol açmıştır.¹¹

"Avusturya toprakları" veya "Avusturya/Habsburg hâkimiyeti altındaki topraklar" ifadelerini kullanmaya yönelmiştir. Avusturya'nın kapsamlı siyasî tarihi ile ilgili olarak bkz. Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs*, Viyana 1990.

8 Roman Sandgruber, "Österreich 1650-1850", *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, Ilja Mieck (ed.), c. III, Stuttgart 1973, 675.

9 Avusturya kalıtsal (*erbländisch*) toprakları tabirinden, erken dönemlerde Avusturya'ya ilhak edilen ve büyük ölçüde bugünkü Avusturya sınırlarına tekabül eden Aşağı ve Yukarı Avusturya, Stirya, Karintiya, Karniyola ve Tirol anlaşılmalıdır.

10 Marianne V. Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-1771", *Archiv für Österreichische Geschichte*, Viyana 1919, 295.

11 Mütakabiliyet esâsına dayanması hasebiyle daha önceki ticarî imtiyazlardan ayrılan 22 Şaban 1130/27 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça Ticaret Ahidnâmesi ile, Avusturya tüccarlarına eskiden tanınmış olan ticaret serbestiyeti, sınıf, millet ve din farkı gözetmeksizin ve ileriye dönük olarak genişletilmiş; Avusturya tüccarları idhalatta Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan diğer yabancı tüccarlarla eşit hale getirilmiş; konsolos, tetrüman veya maslahatgüzârlara yeni kolaylık sağlanmış; Avusturya tüccarlarının Osmanlı tebaası kişilerle arasındaki davaları ile ibadet hakları teminat

Önceleri faaliyetleri Osmanlı topraklarından getirilen malların ticaretiyle sınırlı tutulan ve perâkende ticaret yapmalarına sadece panayır zamanlarında izin verilen Osmanlı tüccarları, çok geçmeden yabancı malların ticaretine yönelmişler ve kurallara aykırı olmasına rağmen, ticaretini yaptıkları malları panayır zamanları dışında da perâkende olarak pazarlamaya başlamışlardır. Öte taraftan da Avusturya topraklarında mağaza ve dükkânlar açarak buralardaki faaliyetlerini kalıcı hale getirmişlerdir. Böylelikle bir yandan Avusturya'da yabancı emtia ticaretini ellerine geçirirken; bir yandan da, Avusturya dahilî ticaretinde söz sahibi olmuşlardır. Erdel ve Banat'ta ise şirketler kurma yoluna gittikleri görülmektedir. Osmanlı tüccarları, Avusturya ile birlikte diğer Alman eyâletlerindeki panayırları da düzenli olarak ziyaret etmiş ve buralardan aldıkları emtiayı ucuz fiyatlarla Macaristan'da pazarlayarak Macaristan'daki ticaret faaliyetlerine de nüfûz etmişlerdir.¹²

Daha XVIII. yüzyıl başlarında, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın imzalandığı (1718) ve Avusturya'nın Doğu ticaretinde kendine yer bulabilmesi için II. Oryantal Ticaret Şirketi'nin kurulduğu yıllarda, şirketin Osmanlı tebaası tüccarlarla rekabet edemediği yönünde şikâyetler yükselmeye başlamıştır; zîra, temsilciliklerine ve çalışanlarına dolgun ücretler veren şirket, ağır şartlara alışık olan ve tek kuruş harcamadan yapabilen *Raitz* tüccarları karşısında çaresiz kalmıştır.¹³

Graz Eyalet Meclisi'nin VI. Karl'ın isteğiyle Karlofça Anlaşması (1699) öncesi Avusturya-Osmanlı ticaretiyle ilgili olarak yaptığı araştırmalar, XVIII. yüzyıl başlarında iki ülke arasındaki ticaret ve bu ticarete Osmanlı tüccarlarının üstlendiği rol ile ilgili önemli veriler sağlar. Konuyla ilgili olarak

altına alınmıştır. Ancak, Ahidnâme'nin en önemli maddeleri gümrük vergileriyle ilgili olanlardır. Avusturya tüccarlarının ödemekle mükellef olduğu gümrük vergilerinin ikinci kez ele alındığı ve XVII. yüzyılda gümrükle ilgili tanınan imtiyazların büyük ölçüde muhafaza edildiği yeni düzenlemelerle, iki devlet tüccarlarının kara, deniz ve nehir yoluyla Osmanlı topraklarına getirdikleri ve Osmanlı topraklarından satın alıp ülkelerine götürdükleri ticaret maddeleri için "bir defa", "bir mahalde" ve "%3" oranındaki gümrük vergisinden ve gemi başına ödenen "300 akçe selâmet akçesi"nden başka birşey ödememeleri kararlaştırılmış; Avusturya tüccarlarının ticaretini yaptıkları maddelere yüksek değer biçilmesi durumunda, gümrük vergisini aynı oranda "aynî" olarak ödeyebilmelerine imkân sağlanmıştır. Ahidnâme metni için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], A. DVN. DVE., Nemçelü Ahid Defteri, 57(1), 23/22.

¹² Herzfeld, *a.g.m.*, 295-296.

¹³ Beer, *a.g.m.*, 33.

Graz Eyalet Meclisi üyesi Franz Xaver Kalchhambert tarafından Pasarofça Anlaşması öncesinde VI. Karl'a sunulan raporda, Karlofça Anlaşması'ndan bu yana Osmanlı topraklarıyla hiç ticaret yapılmadığına; buna karşılık Bosna tarafından gelen Osmanlı tebaası tüccarların Laibach'a biber, halı ve kilim getirdikleri; karşılığında da çeşitli kumaşlar ve diğer ticaret maddeleri ihmal ettiklerine değinilir. Kalchhambert'in görüşlerine başvurduğu Karintiya valisi ise, bu dönemde Osmanlı topraklarına yönelik ticaret faaliyetlerinde yer alabilmek için, Karintiya topraklarından Belgrad'a kadar seyre elverişli olan Sava nehrinin Avusturya tüccarları tarafından da kullanılmasını teklif eder; çünkü, Osmanlı tebaası tüccarlar bu yol üzerinden, beraberlerinde getirmiş oldukları bal, balmumu, hayvan postu, pamuk vs. ticaret maddeleri karşılığında mensucat ürünleri satın almakla kalmamakta; Napoli, Venedik ve diğer İtalyan topraklarından temin ettikleri ticaret maddelerini de piyasaya arz etmektedirler.¹⁴

XVIII. yüzyıl başlarında Avusturya topraklarındaki Osmanlı tüccarlarının, XVIII. yüzyılın ilerleyen dönemleri kadar olmasa da, oldukça faal olduklarını biliyoruz; zira, daha XVII. yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı tebaasından olan ve *Raitz* olarak adlandırılan bazı Ortodoks Sırp ve Ermeni tüccarları, Viyana'da kendi aralarında "konsül" adını verdikleri bir temsilci seçmeyi ve bu temsilciye bir dükkân tahsis etmeyi başarmışlardı.¹⁵ XVIII. yüzyıl başlarında şehirdeki Rumlar için *Stephansdom* kilisesi içerisinde ayrı bir bölüm tahsis edilmiş¹⁶; 1730 yılına gelindiğinde ise Ortodoks Sırp'lar kendi kiliselerini (*St. Georgskirche*) kurmuşlardı.¹⁷

Osmanlı tebaası tüccarların, bu tüccarlar içerisinde de Rumlar'ın, XVIII. yüzyıl başlarında İtalyan topraklarında da oldukça faal olduğu anlaşılmaktadır. Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, o sırada Avusturya hâkimiyeti altında bulunan

¹⁴ Antonio di Vittorio, "Handelsperspektiven und Interessenkonflikte zwischen der Hohen Pforte und dem Königreich Neapel unter den Habsburgern 1707-1734", *Habsburgisch-osmanische Beziehungen, Wien, 26-30 September 1983*, yay. Andreas Tietze, Viyana 1985, 222-223.

¹⁵ Carl Peez, "Alte Serbische Handelsebeziehungen zu Wien", *Mitteilungen des Institutes für die Österreichische Geschichtsforschung*, XXXVI/3(1915), 507.

¹⁶ Karl Teply, "Die Erste Armenische Kolonie in Wien", *Wiener Geschichtsblätter*, 28(1973), 116.

¹⁷ Max Demeter Peyfuss, "Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien", *Österreichische Ostheft*, 17(1975), 259.

Napoli Krallığı'ndan¹⁸ Osmanlı tüccarlarının gümrük maddesini suistimal ettikleri gerekçesiyle yükselen muhalif sesler, Osmanlı tüccarlarının hem Venedik, hem de Napoli topraklarında yaygın biçimde ticaret yaptıklarını göstermektedir. Zîra, ileri sürülen iddialara göre, Osmanlılar'a karşı sürdürülen savaşlar sırasında kendilerini Venedik tebaası olarak takdim ettikleri için faaliyetlerini rahatça sürdürebilen Rum tüccarlar, Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, yeni gümrük uygulamalarından yararlanabilmek için Osmanlı tebaası olduklarını iddia etmeye başlamışlardı. Hattâ Napoli topraklarında yaşayan Rum tüccarları içerisinde Osmanlı idaresi tarafından konsolos olarak tayin edildiğini savunan Demetrio Mispignotti, ülkeye gayrimeşrû yollardan giren veya Venedik tebaası olduğu halde Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın gümrüklerle ilgili düzenlemelerinden yararlanabilmek isteyen tüccarların, kendilerini Osmanlı tebaası tüccarı olarak takdim etmelerine yardımcı olmaktaydı.¹⁹

XVIII. yüzyılda Osmanlı-Avusturya ticaretinde yer alan ve Avusturya tâbiyeti taşıyan tüccarlardan bir kısmını, erken tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki yerleşim birimlerinden kalkarak batıya doğru göç eden ve Avusturya'ya yakın bölgelere yerleşen Balkan milletlerine mensub tüccarlar olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Şüphesiz böyle bir durum ortaya çıkmasında, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren, daha önce Osmanlı hâkimiyeti altında yer alan Macar ve Sırp (Slav) topraklarının büyük ölçüde Avusturya hâkimiyetine girmesi önemli rol oynamıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarına yönelik ticaret yapan Erdel tüccarları, çoğunlukla Osmanlı topraklarından kalkıp Erdel'e yerleşmiş olan Sırp, Hırvat ve Bulgarlar'dır.²⁰

18 İspanyol Verâset Savaşları sonrasında imzalanan Rastatt Anlaşması (1714) ile Avusturya'ya bırakılan Napoli Krallığı, Polonya'nın taksimatı sırasında (1733-1734) Fransa ve Avusturya arasında imzalanan 3 Ekim 1735 tarihli Viyana Anlaşması ile Bourbon Hanedanı idaresindeki İspanya'ya verilmiştir.

19 Di Vittorio, *a.g.m.*, 226, 228-229.

20 İlber Ortaylı, "Osmanlı-Avusturya Ticarî Diplomatik İlişkileri (1740-1770) ve Yapısal Değişmeler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Ankara 2000, 437. Panova'nın tesbitleri de bu görüşü destekler mahiyettedir; zîra, XVII. yüzyıl başlarında Braşov, Sibiu, Cluj gibi Erdel şehirlerinin gümrük kayıtlarında adları geçen tüccar isimlerine bakarak, daha bu dönemde Erdel topraklarında faaliyet gösteren ve Rum (*Greks*) adlarıyla anılan tüccar grupları arasında çok sayıda Bulgar kökenli tüccar bulunduğu sonucuna varmıştır. Panova'ya göre Rum (*Greks*) sıfatı, sadece Rumlar için değil, Tuna'nın güneyinden gelen bütün tüccarlar için kullanılabilir. Bu durumda ortaya çıkan etnik karışıklık hem tüccarlar, hem de ticaret maddeleri için geçerli olmaktadır. XVII. yüzyıl başlarında bahsi geçen

Osmanlı topraklarından kalkıp Erdel'e yerleşen tüccarların sayısındaki artışın XVIII. yüzyıl boyunca devam ettiğini düşünmek yerinde olacaktır; çünkü Erdel'in Avusturya hâkimiyeti altına girdikten sonra bir kolonizasyon hareketine maruz kaldığı ve XVIII. yüzyılda Vovodina ve Erdel'e yerleştirilen etnik gruplar arasında Alman topraklarından getirilen göçmenlerin yanısıra, Macar, Sırp, Hırvat, Rum, Ulah, Rumen, Bulgar ve Arnavutlar'ın da olduğu bilinmektedir; zîrâ, yeni yapılan bu iskânlarla 1754 yılında 1,000,000'u bulan Erdel'in nüfusu 1787 yılında 1,400,000'e, 1799 yılında ise 1,621,000'e ulaşmıştı.²¹

Balkanlar'dan gelen tüccarların Macaristan'da boy göstermeleri esâsen XVI. yüzyıl sonlarına kadar iner. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında, eskiden beri Karadeniz'den gelen ticaret maddelerinin Orta Avrupa'ya aktarıldığı ticaret yolları üzerinde yer alan Kronstadt (Braşov), Hermannstadt (Sibiu), Nagyvárad, Debrecen, Kaschau (Kosice) vb. şehirler, Balkanlar'dan gelen tüccarların yerleşmeye başladıkları Macar yerleşim birimleri olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında buralardaki Rum tüccarlar şirketleşme yoluna gitmeye başlamışlardır bile. Aynı dönemde, Macaristan'ın Habsburg hâkimiyeti altında kalan bölümlerinde de Rum, Arnavut ve Sırp olarak adlandırılan tüccarlar faaliyet göstermeye başlamışlardır.²² XVII. yüzyıl boyunca Balkanlar'dan gelen Ulah, Bulgar ve Rum tüccarlar Erdel'de küçük ölçekli ticaret faaliyetlerinin yanısıra gümrük idareleri, tuzlalar vb. işletmelerin il-tizâmını üstlenmişler ve Rumlar'ın öncülüğünde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyıl başlarında da, Debrecen ve Kaschau (Kosice) gibi Macar şehirlerinde Balkan topraklarından gelen

şehirlere getirilen ticaret maddeleri, bazen Rum (Grek) menşeli, bazen de Türk ve Rumeli menşeli olarak kaydedilmiştir. Tüccarlar arasında da Rum Anton, Turçin (Türk), Dimo ve Grek Kiş vb. isimler taşıyanlara rastlamak mümkündür. Bununla birlikte tüccarın ismine ve ticaret maddesini getirdiği yere bakarak Bulgar olduğu kesin olan çok sayıda tüccar da mevcuttur. XVII. yüzyılda Sibiu şehrinin idhalat gümrüğü kayıtları esas alındığında, diğer (Rum, Rumen ve Sırp) tüccarlar arasında Bulgar tüccarlarının payı % 13'tür, Sneschka Panova, "Einige Aspekte in der Entwicklung des Handels in den Bulgarischen Ländern im 17. und 18. Jhr. und die Bedeutung Österreichs", *Österreichischer Handel mit Südosteuropa und die Wirtschaftliche Bedeutung der Bulgarischen Länder bis Ende des 18. Jahrhunderts (Forschungsgespräch 9-10 Dezember 1980)*, Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, IV(1982), 86-87.

²¹ Stoianovich, *a.g.m.*, 264.

²² Marta Bur, "Handelsgesellschaften- Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im XVII-XVIII. Jhr.", *Balkan Studies*, 25/2(1984), 269. (Buradan itibaren "Handelsgesellschaften" olarak verilecektir).

tüccarlardan müteşekkil koloniler oluşmaya başlamıştır. İmparatorluğun iç kesimlerinden gelen tüccarlardan bir kısmı da Tokaj, Eğri, Mikolz vb. şehirlerde yerleşmişler ve buralarda üzüm bağları edinerek şarap ticaretine el atmışlardır.²³ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan toprakları içerisindeki Rum nüfusunun 10,000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi.²⁴ Banat'ta 1749 yılında 70 ve 1755 yılında 89 Türk-Rum tüccarı olduğu²⁵; 1754-1755 yıllarında Banat ve Erdel dışında kalan Macaristan sınırları içerisinde de 580 Osmanlı tüccarının sâkin olduğu kayıtlıdır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mischkolc, Eğri, Keckemet, Peşte vb. şehirlerde Osmanlı tâbiyyetindeki tüccarlardan müteşekkil tüccar kolonileri Macaristan'ın ziraî ürünlerinin pazarlanmasında önemli bir rol üstlenmişler; Varşova ve Poznan gibi bir çok Polonya şehrine Balkanlar'dan gelen çok sayıda tüccar da, geldikleri yerin tâbiyyetine geçmiş ve şarap ticareti sayesinde çok kısa zamanda zenginleşmiştir.²⁶ 1737 yılında Macaristan sınırları içerisinde yer alan Osmanlı tüccarlarına aid 32 dükkânın mal dökümüne bakıldığında, dükkânların 27'sinde Türk menşeli ticaret maddeleri bulunduğu ve bu ticaret maddelerinin toplam ticaret eşyası içerisindeki payının % 25 olduğu görülmektedir.²⁷

1725 yılında, Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca²⁸ Viyana'ya *şehbender*²⁹ olarak tayin olunan ve 1726-1732 yılları

23 Marta Bur-Markowska, "Über die Arts des Waarenaustausches zwischen dem Osmanischen Imperium und die Österreichischen Territories während des 17. Und 18. Jh.", *Österreichischer Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der Bulgarischen Länder bis Ende des 18. Jahrhunderts. (Forschungsgespräch am 9-10 Dezember 1980)*, Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, IV(1982), 136-137 (Buradan itibaren "Warenaustausch" olarak kullanılacaktır).

24 Von Gunnar Hering, "Die Griechische Handelsgesellschaft in Tokaj: Ihre innere Ordnung und ihre Auflösung 1801", *Südost Forschungen*, XLVI(1987), 79-80.

25 S. Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, Münih 1967, 53.

26 Bur, "Handelsgesellschaften", 271-272; Bur-Markowska, "Warenaustausch", 137.

27 Bur-Markowska, "Warenaustausch", 138.

28 Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın 6. maddesinde konsolosluk ile ilgili olarak *Devlet-i 'Aliyyem tüccârının emn ve rahatlarıçün devlet-i çâsâriyyeden vardıkları mahallde iktizâ iden umûr ve husûslarında zâbitlar kapusuna delâ'et ve vekâlet için memâlik-i çâsâriyyenin iktizâ iden mahallerinde Devlet-i 'Aliyyem tarafından berât-ı âlişân ile birer şâh-ı bender vaz'ı câyiz ola* denilerek; Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasından olan tüccarların işlerini görmek üzere Avusturya topraklarında uygun gördüğü yerlere

arasında Viyana'da şehbender olarak görev yapan Kazgancızâde Ömer Ağa'nın Osmanlı tebaasından olanlarla kurduğu ilişkiler de, bu dönemde Viyana'da faaliyet göstermekte olan bir Osmanlı tüccar kolonisinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır; zîra, aynı dönemde İstanbul'daki Avusturya elçisi Talman'ın yanında *dil oğlanı* olarak bulunan Joseph von Penkler'in bildirdiğine bakılırsa, Ömer Ağa gösterişli yaşaması ve önceden vaadettiği hediyeleri İstanbul'a göndermek istemesi sebebiyle şehirdeki Osmanlı tebaası tüccarlardan yüklü miktarlarda borç almıştı; öyleki Osmanlı tebaasından olan tüccarlar birbirlerini Ömer Ağa'ya borç vermemek için uyarmaya başlamışlardı.³⁰

Avusturya hâkimiyeti altındaki Macar ve Sırp topraklarının gümrük kayıtlarını esas alan bir çalışma³¹, 1690-1742 yılları arasında Osmanlı ve Avusturya toprakları arasında faaliyet gösteren tüccarlar ve ticaretini yaptıkları emtia ile önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgilere göre iki bölge arasında ağırlıklı olarak büyük baş hayvanlar, alkollü içecekler, tahıl ürünleri, deri, muhtelif sınaî ürünleri, çeşitli gıda maddeleri, tütün, bal, balmumu, balık vs. ticaret maddelerinden ibâret olan mübadelede, ağırlıklı olarak Osmanlı tebaası tüccarların faaliyetleri göze çarpmaktadır. Osmanlı tebaası tüccarlar arasında da, kayıtlara *simsar* olarak geçen tüccarlar, Slav kökenli müslüman tüccarlar, Rumlar, Sırlar, Ermeniler ve Yahudiler ön planda yer almıştır. Osmanlı tebaasından adı geçen tüccar grupları, Müslüman kökenliler bir kenara bırakılacak olursa, Avusturya toprakları dahilindeki faaliyetlerde de söz sahibi olmuşlardır. Avusturya toprakları dahilindeki ticaret faaliyetlerinde XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Sırp kökenli Osmanlı tebaası tüccarlar hâkim olurken, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, kayıtlarda *simsar* olarak yer alan ve diğer Ortodoks tüccar gurupları ile birlikte Sırlara iyice karışmış olan tüccarlar ön plana çıkmaktadır.³²

bir şehbender atayabileceği ifade edilmiştir, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Buradan itibaren, BOA olarak geçecektir), A.DVN.DVE 57/1, 23-122

29 Ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları halletmekle görevli memur, M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III.

30 Heidrun Wurni, "Entstehung und Aufhebung des Osmanischen Generalkonsulats", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives*, 42(1992), 170.

31 Gavrilovic, Slavko, *Materialien zu Balkanländern in Ungarn im XVIII Jahrhundert -Zollhäuser-*, c. II, Belgrad 1996.

32 Gavrilovic, a.g.e., 545.

1690-1702 yılları arasında Baya, Sylla, Estergon ve Michaloviz gibi Macar şehirlerinde tutulan kayıtlardan 1690 yılına aid olanlara göre, bu bölgedeki ticaret faaliyetlerini gerçekleştiren tüccarların çoğunun Alman ve Macar menşeliydi; ancak, 1701-1702 yıllarına aid kayıtlardan, tüccarların isimleri ve isimlerin başındaki Ortodoks-Sırp tüccarlar için kullanılan *Ratz* ibâresine bakılarak, Şırp tüccarların payının arttığı söylenebilir. Aynı kayıtlarda, 1690'lı yılların başlarında ziraat ve hayvanî ürünlerdeki tek çeşitliliğin ilerleyen yıllarda ortadan kalktığı ve başlangıçta ağırlıklı olarak öküz ve koyun postundan ibâret olan ticaretin tabaklanmış deri (sahtiyan, kordon, kırmızı sahtiyan), tütün, bal, balmumu, peynir, keten abalar, yünlü ve pamuklu kumaşlar, toprak kap-kacak eşyası, büyük baş hayvan, koyun, keçi, domuz, hayvanî yağ, erik, ceviz-fındık, kestane, soğan, ecza bitkileri, mersin balığı ve diğer taze ve füme balık çeşitleriyle daha zengin hale geldiği görülmektedir. Son dönemlerde ise, bazı ticaret maddelerinin gıda maddeleri, tuhafiye-hırdavat eşyası (*kramerey Wahren*) ve Türk tuhafiye-hırdavat ürünleri (*türkische Kramerey*) başlıkları altında kaydedilmiştir.³³

Budin, Arad, Zegedin ve Szentes'de XVIII. yüzyıl başlarında tahsil edilen *dreissigt*³⁴ gümrük vergisiyle ilgili kayıtlar da, bölgedeki ticaret faaliyetleri ve bu faaliyetlerde yer alan tüccarların etkinliklerine ışık tutmaktadır. XVII. yüzyıl sonlarından 1723 yılına kadar bu bölgedeki kayıtların en önemlilerini ve en kapsamlılarını bünyesinde barındıran Budin Gümrüğü (*Dreissigtamt*) esas alınacak olursa, söz konusu dönemde Macaristan'daki ticaret faaliyetlerinde, Petervaradin başta olmak üzere Futtog, Szombor, Szobotiz, Segedin, Baya, Mohaç, Sikloş, Budin, Szent-Endre, Komorn, Eğri, Arad, Tizse nehrinin Sırbistan sınırları içerisinde kalan bölümü, Maroş suyu, Erdel'in doğu kesimleri ve Eflak'ı da içine alan geniş bir coğrafyada *Ratz* olarak adlandırılan tüccarların kayda değer bir yer işgal ettiği görülmektedir. Bu dönemde Eflak'tan Avusturya tarafına ihrac edilen en önemli ticaret maddesi büyükbaş hayvanlardır. Osmanlı ve Avusturya toprakları arasında mübâdeleye sahne olan ticaret maddeleri arasında da, önceki yıllara oranla, yün, pa-

³³ A.g.y., 546-547.

³⁴ Macar krallarının XIV. yüzyıldan dış ticarete sahne olan ticaret maddeleri için "otuzda bir" oranında vaz' ettiği ve XVIII. yüzyıl sonlarındaki vergi reformlarına kadar yürürlükte kalan bu vergi, Macaristan toprakları içinde ticaret eşyasının kıymeti üzerinden % 2-3 oranında tahsil edilmekteydi.

muk, nebatî yağ, tuz, şeker, kahve, baharat, tabaklanmış deri, keten bezi, çeşitli giysiler vb. maddelerin ticaretinde gözle görülür bir artış yaşanmıştır.³⁵

1740'lı yıllara kadar Sava nehri üzerinde yer alan Mitrovitz, Racsa ve Brod gümrüklerinin *dreissgist* kayıtları ile 1739 yılında yeniden Osmanlı hâkimiyetine girene kadar Belgrad gümrüğünün kayıtları da, daha çok Avusturya hâkimiyeti altında kalan bölgeler, Sırbistan ve Bosna arasında yoğunlaşan, zaman zaman da Makedonya istikametine yönelen canlı bir mübâdeleyi gözler önüne sermiştir. Bu dönemde Macsva'dan Sirem, Slavonya ve Macaristan tarafına sığır, koyun, keçi, domuz, kaplumbağa ihrac edilmiş; karşılığında şarap idhal edilmiştir. Belgrad'a Sava nehri yoluyla ilk planda Slavonya ve Bosna'dan, daha sonra da Hırvatistan ve Slovenya'dan idhal edilen ticaret maddeleri arasında ağırlıklı olarak elma ve armut kurusu, erik, ceviz-fındık, kestane ve diğer meyveler, şarap, rakı vb. sert içkiler, hayvanî yağ, padavra ve çeşitli ahşab işleri yer alır. Bu ticarete Petau, Krisevatz, Agram (Zagrep), Kostainiz, Gradiska, Kobasch, Brod, Ösek şehirleri ve Sirem bölgesinin Ortodoks ve Katolik tüccarlarının pay sahibi olduğu görülmektedir. Mitrovitz, Racsa ve Brod'daki gümrük kayıtları incelendiğinde, bu dönemde Belgrad'ın Sırbistan ve Avusturya'nın güney kesimlerinde en önemli ticaret merkezi haline geldiği; batıda Trieste, kuzeyde de Peşte'deki ticaret faaliyetlerinin ise Belgrad'daki faaliyetlerin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Belgrad'daki Alman ve Sırp kökenli tüccarlar, söz konusu dönemde Avusturya ve Osmanlı toprakları arasındaki sınaî ürünleri ve yiyecek maddelerinin mübâdelesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Aynı dönemde Belgrad, Mitrovitz ve Racsa üzerinden batıya en fazla aktarılan ticaret maddeleri Tuna nehrinden elde edilen büyük mersin balığı (*Donauhausen*) ve balık yumurtasıdır. Yne aynı kayıtlara göre, Bosna ve Sırbistan'ın güneybatısıyla yapılan ticaret faaliyetleri Müslüman tüccarlar ve Sarayovalı Hristiyan tüccarların elinde kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı tarafındaki en önemli ticaret merkezleri arasında Sarayova, İzvornik, Zeptshce, Tuzla, Losnicza, Ussitze ve Kladanj şehirleri başı çekmekteydi. Bu şehirlere Olovo, Visoko, Fotscha, Sjenica, Srebrenica, Doboş ve Teschanj de eklenebilir.³⁶

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren, Avusturya yönetimini Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinin kısıtlamaya yönelik aldığı tedbirleri arttırmışsa da,

³⁵ Gavrilovic, a..y.

³⁶ Gavrilovic, a.g.e., 547-548.

bunlar başta Macaristan olmak üzere, Osmanlı tüccarlarının Avusturya topraklarındaki faaliyetlerini engelleyememiştir. 1750'li yılların başlarında Avusturya yönetimi tarafından faaliyetlerine getirilen kısıtlamalar sebebiyle konumları sarsılan Osmanlı tebaası tüccarlar, Macar Hazinesi ve bazı mahallî idarelerin de desteğini alarak, Avusturya tebaasından olanların ödemekte oldukları bütün vergileri ve Macaristan sınırları içerisinde alınan *dreissigst* vergisini ödemeleri karşılığında, kendilerine yabancı emtianın ticareti ve perakende ticaret serbest bırakılmasını teklif etmişler; karşılığında da *Toleranzgeld* adı altında yıllık 12,000 *florin*³⁷ tutarında bir meblağ ödemeyi taahhüd etmişlerdir. Ancak, ilkinde Avusturya Hazinesi ve Ticaret Direktoryumu'nun olumsuz yaklaşımı sebebiyle geri çevrilen ve Osmanlı tüccarları tarafından 1759 yılında tekrar gündeme getirilen bu teklif, Macaristan'daki diğer yabancı tüccarların faaliyetlerinin yetersiz olduğunu ve *Türkler* olmadan ticaret faaliyetlerinin aksayacağını düşünen Macar Mahallî İdareleri (*Komitat*) tarafından desteklenmesine rağmen, Avusturya yönetimi tarafından ikinci kez reddedilmiştir.³⁸

XVIII. yüzyılın ilk yarısının boyunca *Raitz* olarak adlandırılan ve ağırlıklı olarak Sırplar'dan teşekkül ettiği anlaşılan Ortodoks Kilisesi'ne mensub tüccarlar, Macaristan'daki ticaret faaliyetlerinin önemli bir bölümünü ellerinde bulundurmışlardır.³⁹ Ancak, XVIII. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte *Raitz-Ortodoks* tüccarların faaliyetleri, *Rum* veya *Ulah-Rum* olarak tanımlanabilecek Balkan tüccarların faaliyetlerinin gölgesinde kalır.⁴⁰

Osmanlı tebaası Rum tüccarlar, Avusturyalı tüccarlarla karşılaştırıldığında daha sade bir hayat tarzı sürmüşler; Osmanlı topraklarındaki tüccarlarla daha sıkı ve sıcak ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Triyeste şehir yönetiminin hazırladığı bir rapora göre, "ticarete doğuştan yatkın", Osmanlı tebaası Rum tüccarlar yaptıkları ticarete küçük kârlarla yetinebilirken; Avusturyalılar, teşebbüslerini daha meşekkatli ve masraflı hale getiren ticaret faaliyetlerine

³⁷ Florin, ilk olarak XIII. yüzyılda Floransa'da basılan bir altın sikkenin adıdır. Erken tarihlerde İngiltere'de de râyici 2 *şilin* olan gümüş sikkeler olarak tedâvülde kalmıştır. XVIII. yüzyıl boyunca, paritesi 1-1.5 kuruş arasında olan florin, Avusturya topraklarındaki *gulden*, *taler* vb. altın ve gümüş sikkelerin hesaplanmasında faydalanılan bir para birimi olmuştur, *Der Brockhaus Multimedial*, Brockhaus AG 2001; *Compton's Interactive Encyclopedia Deluxe*, The Learning Company, Inc. 1998.

³⁸ Herzfeld, *a.g.e.*, 296.

³⁹ A. Fournier, *A. Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jh.*, Viyana 1887, 341.

⁴⁰ Stoianovich, *a.g.m.*, 291.

yönelmiş ve harcadıkları emeği telâfi edebilmek için mallarını daha yüksek fiyatlara satmak zorunda kaldıkları için de Osmanlı tebaası tüccarlar karşısında dezavantajlı duruma düşmüşlerdi.⁴¹ 1762 yılında Trieste Eyâlet Yönetimi (*Intendenza*) tarafından Osmanlı tüccarlarının Avusturya topraklarındaki faaliyetlerine yönelik şikâyetlere yer verilen bir raporda da, Trieste ve Macaristan'da ticaret faaliyetlerinin büsbütün Osmanlı tüccarlarının eline geçtiğinden bahs olunmaktadır. 1766 yılında Avusturya Ticaret Meclisi (*Kommerzienrat*), Macaristan'da ikamet eden ve ticaretle meşgul olan Osmanlı tüccarlarının sayısını 2000 olarak tesbit eder. 1768 yılı itibarıyla Macaristan'da meskûn Osmanlı tebaası ailelerin sayısının da 17-18000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴²

1766 yılında Avusturya Ticaret Meclisi (*Kommerzienrat*) Osmanlı tüccarlarına yönelik alınan tedbirlerin yetersiz kaldığını; çünkü, hem Osmanlı tüccarlarının hem de onların adını kullanarak faaliyet gösteren Yahudi ve *Raizen* tüccarlarının, alınan önlemlere aldırış etmeden *Türk* ve yabancı menşeli malların ticaretini serbestçe yapabildikleri belirtilmektedir. Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerini kolaylaştıran faktörler arasında, Macar soylularının Osmanlı tüccarlarıyla işbirliği yapmaları gösterilir; zîra, Macar toprak ağalarının çoğu, kendilerini Osmanlı tebaası olarak takdim eden *Raizenlar* veya hakikî *Türkler*'den bir veya bir kaçına kendi mülkleri üzerinde ikamet izni vermekte ve 80-100 *florin* daha yüksek bir kira ücreti karşılığında onlara kendi evlerini açmaktaydılar. Üstelik bazı gelir kaynaklarını iltizâma vererek Osmanlı tüccarlarını hem diledikleri ticareti yapmakta serbest bırakmakta, hem de, bir çeşit haraç gibi, idareleri altındaki halk için yün, bal, balmumu, işlenmemiş deri vb. ürünlerden avans almaktaydılar. Macaristan topraklarında faaliyet gösteren *Raizenlar*, birbirleriyle ortaklık kurarak Peşte, Segedin, Ketschkemet gibi ticaret merkezlerinde kümelenmişlerdir. Kırsal alanda veya Macar şehirlerinde kendilerini Osmanlı tebaası olarak takdim eden ve nakliyatını yaptıkları ticaret maddelerini *Türk* transit eşyası olarak göstererek ödemekle mükellef oldukları yüksek gümrük vergilerini ödemeyen temsilcileri vasıtasıyla da, kısmen Osmanlı İmparatorluğu'ndan, ağırlıklı olarak da yabancı ülkelerden ticaret eşyası getirtmekteydiler. *Raizen* tüccarlarının kullandıkları yöntemler ve alıştıkları hayat tarzları, şahsî vergilerden muaf olmalarına ve

⁴¹ Herzfeld, *a.g.m.*, 308.

⁴² Herzfeld, *a.g.m.*, 293,

ticaretini yaptıkları maddeleri, meşrû yollardan ticaret yapan tüccarlara oranla daha ucuza temin etmelerine imkân sağlamıştır. Macaristan'daki mahallî idarelerin şehirlerinin iâşesini dikkate almayıp bu durumdan kazanç elde etmeye kalkması sebebiyle, Osmanlı tebaası tüccarların Macaristan'daki faaliyetlerini kısıtlayabilmek için ciddi adımlar atılmamaktaydı. Bu durumun farkına varan bazı Avusturyalı devlet yetkilileri, bu tarihlerde Macaristan'daki sayıları 17-18,000 hâneyi bulan Osmanlı tüccarlarını "ülkeyi yakından tanıyan potansiyel casus" olarak değerlendirmişler ve ticaret bahanesiyle desteklenmelerine şiddetle karşı çıkmışlardır.⁴³

Macaristan'daki ticaret faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Osmanlı tebaası tüccarların kontrolü altında kalmasının, buna karşılık Macar tüccarların ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olamayışının sebepleri arasında, nüfusunun büyük bölümünün kırsal kesimlerde yaşadığı Macaristan'da büyük şehirlerin ve yerli tüccar sınıfının bulunmayışı gösterilmiştir. Avusturya hâkimiyeti altına girdikten sonra Voyvodina, Erdel vb. Macar toprakları yeni kolonizasyon hareketlerine maruz kalmış ve bu topraklara, Macar, Sırp ve Hırvatlar'ın yanısıra Rum, Ulah, Rumen, Bulgar, Arnavut gibi Balkanlardan gelen milletler de yerleştirilmiştir. Kırsal nüfusu hızla artan Macaristanın ticaret hayatında meydana gelen boşluğu da, coğrafi olarak Macaristan'a yakın bulunan ve ticaret geleneği olan Rum, Makedon-Ulah, Yahudi, Ermeni, Habsburg veya Osmanlı Sırları vb. Balkan kökenli etnik guruplar doldurmuştur.⁴⁴

II. Ticaret Merkezleri ve Tüccar Grupları

a) Viyana

XVIII. yüzyılda Osmanlı tebaası tüccarların Avusturya topraklarında en yoğun biçimde faaliyet gösterdikleri yerleşim birimlerinin başında Viyana gelir. 1760 yılında şehirdeki Osmanlı tüccarlarının sayısı 50'den 60'a çıkmış; 1768 yılında bu sayı 134'e ulaşmıştır. 1783 yılına gelindiğinde bu sayının bir kaç kat arttığı; yüzyılın son çeyreğinde ise beşe veya ona katlandığı tahmin edilmiştir.⁴⁵ Viyana'ya yerleşen Osmanlı tüccarları Macaristan sınırları içerisinde faaliyet gösteren diğer Osmanlı tüccarlarından daha büyük sermayeler biriktirmişlerdir. 1763 yılında Viyana'da faaliyet göstermekte olan ve her biri

⁴³ Herzfeld, *a.g.m.*, 296-297.

⁴⁴ Stoianovich, *a.g.m.*, 264-265.

⁴⁵ Stoianovich, *a.g.m.*, 301.

en az 40,000 *florin* tutarında sermayeye sahip olan 51 Osmanlı tüccarının toplam sermayesi 2 milyon florin olarak tahmin edilmektedir. Bu meblağın, aynı tarihlerde Avusturya'nın Teselya ve Makedonya bölgelerinden yaptığı yıllık idhالاتın toplamına ve Viyana'daki Avusturyalı tüccarların toplam sermayelerinin 1/8'ine tekabül ettiği hesaplanmıştır.⁴⁶

XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Viyana'daki Osmanlı tüccarlarının faaliyetleriyle ilgili dolaylı olarak elde edilen malumat, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Viyana'daki Osmanlı tüccarları ve faaliyetleriyle ilgili ihtiyac duyulabilecek hemen her türlü bilgiyi veren ayrıntılı bir envanterle daha da pekişmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yabancı tüccarların faaliyetlerine getirilen kısıtlamalara paralel olarak, şehirde faaliyet gösteren tüccarların gerekli izin belgelerinin bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak için 1766 yılında denetleme yapılmış ve bu denetleme sonucunda, Viyana'da faaliyet gösteren toplam 268 Osmanlı tüccarı bulunduğu tesbit edilmiştir. Bu tüccarların yarısı sözlü sorgulamaya tâbi tutulmuş ve ticarî faaliyetleriyle ilgili ifadeleri alınmıştır. Rum, Ermeni, Yahudi ve Türk olarak sınıflara ayrılan bu tüccarların büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktadır. Sayıları 134'ü bulan tüccarlardan 82'si Rum; 21'i Ermeni; 18'i Yahudi ve 13'ü de Müslüman (Türk) tüccarlardır.⁴⁷

Popoviç'in tahminlerine göre⁴⁸, hizmetlerinde bulundurdıkları yazıcı, hizmetçi ve aileleri de hesaba katıldığında bu sayının çok daha artması muhtemeldir; çünkü ailelerini Osmanlı topraklarında bırakanlara da rastlanmakla birlikte, çoğunun ailesinin Viyana'da olduğu bilinmektedir. Viyana'ya yerleşenler genellikle, bugünkü 1. ve 2. Viyana sınırları içerisinde yer alan Rotenturm ve Leopoldstadt semtlerinde ikamet etmekteydiler. Buna rağmen büyük çoğunluğunun Osmanlı topraklarında kardeşi, babası vb. aile efradı, aracı

⁴⁶ Stoianovich, *a.g.m.*, 301; Herzfeld, *a.g.m.*, 293.

⁴⁷ *Österreichisches Staatsarchiv: Haus-, Hof-, und Staatsarchiv*, Türkei V, Kart. 27 Collectanea V, nr. 7 (Buradan itibaren HHSA olarak verilecektir); *Österreichisches Staatsarchiv: Hof-Kammer Archiv*, Kommerz, rote Nr. 114, 227-307 (Buradan itibaren HKA olarak verilecektir); Vasilj Popovic, "Les Merchands Ottomans à Vienne en 1767", *Revue Historique du Sud-est Européen*, XVII/4-6(1940), 166-187; Polychronis K. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766*, Selanik 1959, 1-47; Sneschka Panova, *Die Juden zwischen Toleranz und Völkerrecht im Osmanischen Reich*, Viyana 1997, 197-200 (Buradan itibaren *Juden* olarak kullanılacaktır).

⁴⁸ Popoviç, *a.g.m.*, 167.

olarak faaliyet gösteren adamları veya ortakları bulunmaktaydı. Viyana'ya yerleşen tüccarlar bu sâyede Osmanlı topraklarından tedârik ettikleri ticaret maddelerini Viyana'da daha kolay pazarlamakta ve karşılığında da Avrupa mallarını veya Viyana'daki satışlardan elde ettikleri nakit parayı Osmanlı İmparatorluğu'na göndermekteydiler.⁴⁹

Viyana'da Müslüman (Türk) Osmanlı Tüccarları

1766 yılında sorgulamaya tâbi tutulan Osmanlı tebaası tüccarlarından *Türk* başlığı altında yer verilen 13 tüccarın kaydı, münhasıran Müslüman tüccarların Osmanlı ve Avusturya toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerinde üstlenmiş oldukları rol ile ilgili kapsamlı bilgiler vermektedir. *Molla, emir, paşa, ağa* vb. ünvanlar taşıyan bu tüccarlardan bazıları yeniçeri kökenli olduklarını ifade etmişlerdir. Tüccarların 6'sı Alâiye, diğerleri Anadolu, Suriye, Konya, Karaağaç, Karaman, Kefe ve Sarayova doğumludur; buna rağmen 6'sı İstanbul'da; geri kalanı Belgrad (2), Alaiye (2), Sarayova, Vidin ve Suriye'de ikâmet etmektedir. 11'i Zemun üzerinden kara yoluyla; 1'i Trieste üzerinde deniz yoluyla; 1 tanesi de her iki güzergâhı da kullanarak Avusturya'ya giriş yapmıştır. Trieste yolunu kullanan tüccar, daha önce Venedik ve Ankona'ya da uğramıştır. Tüccarların Viyana'ya ilk geliş tarihleri 1750 yılı ve sonrasına aid olup, içlerinden sadece bir tanesinin geliş tarihi 1749'dur. Çoğu uzun yıllardan beri şehirde ikamet eden tüccarlardan 2'si, teftişe tâbi tutuldukları yıl içerisinde şehre gelmişlerdir. Viyana'da faaliyet gösterenler arasında, Viyana ile birlikte zaman zaman Zemun, Petervaradin, Peşte, Pressburg'da ikamet eden tüccarlara da rastlanmaktadır. Tüccarların tamamına yakını, işlerini bitirdikten sonra Belgrad, Vidin, Makedonya, İstanbul vb. Osmanlı topraklarına geri dönmeyi planlamaktadır. Hepsinin Viyana'da mallarını muhafaza edebilecekleri mağaza ve dükkânları⁵⁰ yoktur ve Viyana'da mağaza ve dükkânı olmayan tüccarlardan bir kısmı, mallarını ikamet ettikleri yerlerde muhafaza etmekte veya şehirde faaliyet gösteren *Rum* vb. diğer Osmanlı tebaası tüccarların yardımına başvurmaktadır. Aynı şekilde içlerinde Viyana

⁴⁹ Popoviç, *a.g.y.*; Enepekides, *a.g.e.*, 7-8, vd.

⁵⁰ Bu yıllarda Osmanlı tüccarlarının Avusturya topraklarındaki perâkende ticaret faaliyetlerine getirilen kısıtlamalar da gözönüne alınacak olursa, kayıtlarda *Niederlag, Magazin* ve *Gewölb* olarak yer alan bu dükkânları, en azından önemli bir bölümünü, toptan satılan emtianın muhafaza edildiği, Osmanlı topraklarındaki *han* ve *bedestan* muadili yerler olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

dışında (Graz vb.) malları bulunan tüccarlar da vardır. Viyana'da mağaza ve antreposu olanların sayısı ise 5'tir.⁵¹

Viyana'da yerleşmiş olan Müslüman tüccarlardan 9'unun, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik yerlerinde işbirliği içinde oldukları yakınları ve ortakları bulunmaktaydı.⁵² Tüccarların Osmanlı İmparatorluğu'ndan Viyana'ya idhal ettikleri ticaret maddeleri arasında pamuk, sakız, şap, tabaklanmış ve işlenmiş deri, kahve, at, tiftik, kırmızı iplik, lüle taşından yapılan tütün ağızlıkları, tuzlanmış mersin balığı ve mensucat ürünleri yer almaktadır. Ancak, Viyana'ya gelirken yanlarında sadece gümüş sikkeler halinde nakit para getirenler de vardır. Osmanlı topraklarına ihrac ettikleri ticaret maddeleri arasında ise, Nürnberg ve Stirya yapımı madenî (pirinç) eşyalar, basma kumaşlar, inci-boncuk türü süs eşyası, tuhafiyeye eşyası, deri mamulleri, taler⁵³ sikkeleri, porselen, saat, bujiteri ürünleri, cam eşya, Viyana yapımı el işleri ve diğer Avusturya ve yabancı menşeli ticaret maddeleri yer almıştır.⁵⁴

51 Örneğin ilk olarak 1750 yılında Viyana'ya gelmiş olan ve altı yıldan beri İmparatorluk sınırları içinde faaliyet gösteren Molla Hüseyin'in *Bechmarischen Hauss*'da 1, *Leopoldstadt*'da 1, *Wachhaus in der Jägerzeit*'da 1, *goldene Creuz*'da 1, *czerninischen Garten*'da (*Leopoldstadt*) 1 olmak üzere şehirde tam 6 deposu vardı. Şehre ilk olarak 1753 yılında gelen ve üç yıldan beri Avusturya'da bulunan Molla Hasan'ın da ikisi *Rothen Thurn* yakınındaki *goldene Creuz*'da, birisi *carmeliter Haus*'da ve bir diğeri *Leopoldstadt*'da olmak üzere 4 dükkânı bulunmaktaydı. *Leopoldstadt*'daki dükkân sadece cam eşyaların muhafazasına tahsis edilmişti, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, 228-229.

52 Örneğin Molla Mustafa'nın İstanbul'da Hacı İbrahim Ağa, Alâiye'de Hacı Ahmed, Filibe'de Hacı Ahmed Ağa ve Muhadya'da Molla Hasan olmak üzere toplam dört ayrı yerde ortağı vardı. 97. Yeniçeri bölüğünden Molla Boşnak Mustafa'nın ise, biri Siroz'da, diğeri de Bosna'da ikamet eden iki ortağı vardı. Emir İbrahim Paşa da Osmanlı topraklarından idhal etmek istediği ticaret maddelerini Vidin'deki ortağı İsmail Ağa vasıtasıyla getirtmekte; getirttiği ticaret maddelerinin bir kısmını Peşte'de, bir kısmını da Viyana'da pazarlamaktaydı. Emir İsmail ise, kardeşi Musa Ağa ile birlikte çalışan 12. Yeniçeri bölüğünden Molla Hasan'ın yaptığı gibi, İstanbul'da bulunan babası ve yeğenleri ile birlikte ticaret yapmaktaydı, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, 230-231, 233.

53 XVIII. yüzyılda Avusturya'da tedâvülde olan bir gümüş sikkedir. "Taler" ve "Reichsthaler" adıyla anılan *İmparatorluk talerlerinin* XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarındaki paritesi, 70-80 pâre civarında seyretmiştir, Herzfeld, *a.g.m.*, 251; "Zur Geschichte der Maria Theresien-(Levantiner) Thaler", *Mitteilungen des K.K. Finanzministeriums*, 3/3(1897), 519.

54 *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, 227-234.

Viyana'da Gayrimüslim Osmanlı Tüccarları: Yahudiler, Ermeniler, Rumlar

Sayıları Müslüman tüccarlardan daha fazla olan ve buna bağlı olarak da faaliyet alanları onlardan daha genişlemiş gözükken gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının durumu, Müslüman tüccarlardan bazı bakımlardan farklılık gösterir.

Gayrimüslim tüccarlar arasında sayıca en küçük topluluğu Yahudiler oluşturur. Viyana'da faaliyet gösteren Yahudi tüccarların önemli bir bölümü Belgrad'dan gelmişse de; aslen İstanbul, Kostur Vidin, Pazarcık, Edirne ve Sofyalı olanlar da bulunmaktadır. Viyana'daki Yahudi tüccarlarla ilgili dikkati çeken hususlardan birisi, Avusturya topraklarındaki faaliyetleri sırasında Osmanlı tebaasından olan diğer tüccarlarla işbirliğine gitmeleri ve ihtiyaç duydukları ticaret maddelerini sık sık şehirdeki diğer Osmanlı tüccarlarından temin etmeleri idi.⁵⁵

Yahudi tüccarlar arasında, diğer Avrupa topraklarına yönelik ticaret yapanlar da mevcuddu. Nitekim, bir süreden beri ailesi ile birlikte Viyana'da ikamet eden ve kardeşleri Isaac ve Abraham ile ortaklaşa çalışan *Türk Yahudisi* Temeşvarlı Jakob Amiko, Leipzig, Hollanda, Hamburg ve İngiltere'den satın aldığı ticaret maddelerini Avusturya'daki panayırlarda pazarlamakta; an-

⁵⁵ Örneğin Viyana'ya ilk olarak 1753 yılında gelen ve ailesiyle birlikte Temeşvar'da ikamet eden Aron Samuel, her yıl Osmanlı topraklarından kendisine gönderilen 3000 florin değerindeki kahve, halı-kilim, çeşitli mensucat ürünleri ve diğer ticaret maddelerini, Nasuh Paşa veya Molla Hüseyin adına komisyonla Viyana ve Prag'da pazarlamakta; satışlardan elde ettiği parayla da, yine Avusturya topraklarından başka ticaret maddeleri satın alıp Osmanlı topraklarına göndermekteydi. Herhangi bir ortağı olmayan ve kendi hesabına çalışan Yahudi tüccarı İsrail Sabatay ise, faaliyetlerinin önemli bir bölümünü Avusturya topraklarındaki diğer *Türk* tüccarlarından temin ettiği *Türk* menşeli ticaret maddelerinin toptan ticaretini yaparak sürdürmekteydi. İstanbul'da yetişen, ancak daha sonra Avusturya tâbiyyetine geçen İsaak Salomon'un faaliyetleri de pek farklı değildi; zîra şehirde kendine aid ne bir mağazası, ne de birlikte ticaret yaptığı bir ortağı vardı; buna karşılık İsaak diğer *Türk* tüccarlardan satın aldığı çeşitli *Türk* menşeli malları Avusturya topraklarında kendi adına pazarlamaktaydı. Osmanlı topraklarına ise hiç bir *Alman* menşe'li mal göndermemekteydi. Salomon Sadık, Türk ve Rum tüccarlardan temin ettiği *Türk* menşe'li mensucat eşyası, tütün çubuğu, tütün kutusu vb. ticaret maddelerini kendi hesabına tekrardan pazarlıyor; buna karşılık Osmanlı topraklarına hemen hemen hiç bir şey göndermiyordu. Mathias Aron Dobi ise, diğer Türk tüccarlarından temin ettiği ticaret maddelerini Pressburg'ta veya Peşte'de satıyordu, *HKA*, Kommerz, rote nr. 114, 237, 239-240, 243, 245.

cak Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik en ufak bir faaliyet göstermemektedir.⁵⁶

Yahudi tüccarların Avusturya topraklarından satın alıp Osmanlı topraklarına ihraç ettikleri ticaret maddeleri büyük ölçüde, hırdavat, tuhafiyeye eşyası ve cam mamullerinden ibâret olan Stirya ve Nürnberg menşeli ticaret maddeleri, nakış işleri (broderi) ve inci-boncuk türü süs eşyasıyla sınırlı kalmıştır. Buna karşılık, idhal edilenler arasında poliçe veya diğer yollarla temin edilen gümüş sikkeler, pamuk, zırnık, vitriyol, şeker, kahve ve kuru üzüm yer almıştır.⁵⁷ Yahudi tüccarların yaptıkları idhalatta dikkati çeken önemli bir nokta, tüccarlardan bazılarının dönüş sırasında beraberlerinde Avusturya topraklarına madenî para getirmeleri ve bu paraların idhal maddeleri arasında önemli bir yer tutmasıdır; zîra, Avusturya ve Osmanlı toprakları arasında idhalat ve ihracat yapan 10 Yahudi tüccarlardan 7'si dönüş sırasında sadece madenî para getirmiştir.⁵⁸

Panova'ya göre Osmanlı tüccarlarıyla ilgili 1766 yılına aid kaydın (*conscriptio*) dışında, Avusturya yönetimi tarafından, içinde diğer yabancı tüccarlarla birlikte 12 Yahudi tüccarına da yer verilen başka bir tutanak daha (*konsignation*) düzenlenmiştir. Yine Panova'nın tahminlerine bakılacak olursa, iki liste arasında göze çarpan en önemli fark, Yahudi tüccarların Viyana'daki ikamet süreleriyle ilgilidir. 1766 yılına aid kayıta (*conscriptio*) yer verilen Yahudi tüccarların tamamına yakını uzunca bir süreden, yani 1750'lerden beri şehre gelmektedirler ve çoğunlukla da şehirde yerleşmişlerdir. *Konsignation* kaydında yer verilenler ise ortalama son üç yıldan beri şehre gelmektedirler ve şehirde geçici sürelerle kalmaktadır. Bu ikinci listenin de hesaba katılmasıyla ortaya çıkan gerçek, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren daha önce Osmanlı tâbiyyetinde olan Yahudi tüccarların, Avusturya yönetiminin bütün kısıtlamalarına rağmen Avusturya topraklarında daha fazla yerleşmeye başladıklarıdır. Yahudi tüccarlarla ilgili diğer bir ilginç nokta da, her iki listede yer alan tüccarların da İstanbul, Kostur, Belgrad, Pazarcık, Vidin, Sofya gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli merkezlerinden kalkıp gelmiş olmalarıdır.⁵⁹

⁵⁶ HKA, Kommerz, rote Nr. 114, 235; Popoviç, *a.g.m.*, 170-171;

⁵⁷ HKA, Kommerz, rote Nr. 114, 235-245.

⁵⁸ HKA, Kommerz, rote Nr. 114, 235, 237, 238, 240, 243; Popovic, *a.g.m.*, 170-173.

⁵⁹ Panova, *Juden*, 199-200.

Osmanlı-Avusturya ticaretinde diğer tüccar gruplarından farklı bir yer işgal etmiş olan Yahudiler, Osmanlı tüccarları arasında en handikaplı grubu oluşturmuşlardır. Zîra, Avusturya yönetimi Avusturya topraklarında faaliyet gösteren gerçek *Türkler* ile Rum, Ermeni ve Yahudiler arasında bir ayırım yapılmasını ve önceliğin kendilerine daha dikkatli davranılması gereken *Türkler*'e verilmesini savunmuştur. Bu arada Rum ve Ermeniler Hristiyan olmaları ve Avusturya tâbiyyetine geçebilmeleri sebebiyle bir takım haklardan daha kolay yararlanabilmişlerdir. Yahudiler ise aynı haklardan mahrum kalmıştır. Buna rağmen, Viyana'da üstlendikleri aracılık faaliyetleriyle, Osmanlı-Avusturya ticaretine önemli katkı sağlamışlardır.⁶⁰ Benzer bir durum, Habsburg tebaası Yahudiler için de geçerlidir. Sosyal ve hukukî statüleri Hristiyan çoğunluktan farklılık gösteren ve büyük şehirlerde ayrı mahalleler halinde yerleşik bulunan Yahudiler, burada ele aldığımız dönem olan XVIII. yüzyıl öncesinde de Avusturya iktisadî ve ticarî hayatında önemli bir yere sahiptiler. Komisyonculuk ve kreditorluk yanında, maden ve gümrük işletmelerinin iltizâmı da Yahudiler'in elindeydi. Mülk edinmeleri ve bazı meslek kollarında çalışmalarının yasaklanmış olması ve Katolik Kilisesi'nin Hristiyanlar'ı faiz ile para alışverişi yapmaktan men etmesi, kredi işlemlerinde Yahudiler'i öne çıkarmıştır. Söz konusu bu malî faaliyetleri sebebiyle çoğu zaman toplumun ve kilise çevrelerinin tepkisini çekmeleri ve sık sık takibata maruz kalmalarına rağmen, soylulara açtıkları krediler yolu ile faaliyet ve nüfûz alanları genişlemiştir. Nitekim, XVII. yüzyıldan itibaren Avusturya saray çevresinde zengin bir Yahudi grubunun oluştuğu da bilinmektedir.⁶¹ Habsburg tebaası Yahudiler'e, kendilerine yönelik genel bir olumsuz bakışın hüküm sürdüğü Maria Theresia (1740-1780) döneminde, Osmanlı tebaası tüccarların Avusturya ticaret hayatındaki tekeline kırabilmek için *Türk* menşeli emtianın ticaretini yapma izni verilmesi konusunun zaman zaman gündeme gelişi ise dikkate değerdir. Bu düşünceyle Yahudi tüccarlar için yeni izin

⁶⁰ Herzfeld, *a.g.m.*, 294-295.

⁶¹ Alfred Hoffmann, "Die geschichtlichen Grundlagen der österreichischen Wirtschafts- und Sozialstruktur", *Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit*, Viyana 1979, 122 (Buradan itibaren "geschichtliche Grundlagen" olarak verilecektir); Herbert Hassinger, "Die althabsburgischen Länder und Salzburg 1350-1650", *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Hermann Kellenzbenz (ed.), c. III, Stuttgart 1973, 938.

belgeleri çıkarılmış, ancak *Türk* malları dışında kalan emtianın ticaretini yapmaları yasaklanmıştır.

1760'lı yıllarda Osmanlı tebaası tüccarların ikametlerinin belirli bölgelerle sınırlandırılması tartışılmaya başlandığında, Osmanlı tebaasından olan Yahudiler'in başta Trieste olmak üzere Avusturya içindeki yerleşim birimlerinde, sadece Avusturya Yahudileri'nin ikamet ettikleri yerlerde oturmaları kararlaştırılmıştı.⁶² Avusturya'daki yabancı tüccarların faaliyetlerini düzenleyen ve kararları ülkenin büyük bölümüne teşmil edilen 24 Mart 1764 tarihli patentin VI. maddesine göre, Avusturya toprakları dahilinde faaliyet gösteren Osmanlı tebaası Yahudi tüccarlar yabancı malların alım-satımını yapamayacaklar, nakliye ve transit ticarete de bir kısım kısıtlamalara maruz kalacaklardı.⁶³ Ancak, 1767-1768 yıllarında Yahudi tüccarların faaliyetleriyle ilgili alınan bu tedbirlerden istenilen sonuçların alınmadığına kanaat getirilmiş ve aynı istikamette yeni adımlar atılmasından vazgeçilmiştir. Çünkü Osmanlı tebaasından olan Yahudiler ve malları için inşa edilmesi gereken evler ve depolar büyük harcamalar gerektirmektedir; oysa mevcut depolara *Türk* ve Hıristiyan tüccarlar tarafından idhal edilen ve sağlık tedbirleri sebebiyle muhafaza edilmesi gereken külliyetli miktarda pamuk ve yapağı konulması daha uygun düşmektedir. Hal böyle olunca Avusturya yönetimi de, Yahudi tüccarlarını ikamete zorlamayı düşündüğü yeni yerleşim birimleri ve *gettoları*, Osmanlı Yahudileri yerine Avusturya Yahudileri'ne tahsis etmek durumunda kalmıştır.⁶⁴

Yahudiler'in özel durumu, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret ahidnâmelerine de yansımıştır. Pasorofça Ticaret Ahidnâmesi'nin XIV. maddesinde bu konuyla ilgili olarak, Habsburg Devleti'nin onayı olmaksızın Osmanlı yönetimi tarafından verilecek beratlarla veya diğer dayatmacı yollarla Yahudiler'in Avusturya tüccarlarının yanına *simsar* tayin edilmemesi gerektiği; Avusturya tüccarları yanında simsarlık hizmetinde istihdam edilmeyen Yahudiler'in kin güderek tüccarlara kötülük yapmaya kalkmaları

⁶² Herzfeld, *a.g.e.*, 294.

⁶³ HKA, Kommerz, nr. 945, fasz. 27.

⁶⁴ Herzfeld, *a.g.e.*, 294-295.

halinde ise, gerekli cezaya çarptırılacakları kaydı mevcuttur.⁶⁵ *Ashab-ı garaz* olarak adlandırılan bu kimselerin, Avusturya tüccarlarının *çarşu bazirganlarıyla* yaptıkları alış-verişleri sırasında *kâr ü kesblerine* karışılmaması için ayrı ayrı fermanlar da çıkarılmıştır.⁶⁶ Osmanlı tebaasından olan Yahudiler'in Avusturya tüccarları tarafından istihdam ediliyor olması ve Avusturya tüccarları ile Osmanlı tebaası Yahudiler arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşandığının anlaşılması, Yahudiler'in Avusturya tüccarlarının ilk plandaki aracı ve yardımcıları olduğunu göstermektedir.

Avusturya tüccarları ile Osmanlı Yahudi reayası arasında anlaşmazlıkların bir kısmı, Osmanlı tâbiyyetindeki Yahudiler'in Osmanlı iktisadî hayatında üstlenmiş oldukları rol ile de ilgilidir. Zîra, Avusturya tüccarlarının şikayetlerine sebep olan anlaşmazlıkların çoğu, Belgrad ve İskenderiye başta olmak üzere, bazı gümrük noktalarında *muhammin*, *gümrük hademesi* vb. olarak görev yapan Yahudiler'in Avusturya tüccarlarına yönelik keyfî müdahaleleri ve gaynmeşrû vergi ve harac taleplerinden kaynaklanmaktaydı.⁶⁷

Avusturya tüccarları ile Osmanlı tebaası Yahudiler arasındaki anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda, iki gurup arasında ileri boyutlara ulaşan sürtüşmelerin özellikle Selanik ve İzmir'de yoğunlaşması ve bu şehirlerde Osmanlı Yahudi cemaati ile ihtilaf yaşayan Avusturya tüccarlarından bir kısmını Toskana ve Livorna gibi Avusturya hâkimiyetindeki İtalyan topraklarından kalkıp gelen Yahudiler'in oluşturması, ayrıca dikkat çekicidir.⁶⁸ Bu ihtilaf, sözkonusu şehirlere gelip giden veya buralarda yerleşen Avusturya tebaası Yahudi tüccarların sayısının kabarıkliğına işaret ettiği gibi, Avusturya tebaası Yahudiler'in, Avusturya-Osmanlı ticaretinde faal bir rol üstlenmiş olduklarını da göstermektedir. İstanbul'daki Avusturya elçilerinin maiyyetinde ve hizmetinde bulunanlardan bir kısmının Yahudi olması ve bunların ticaret faaliyetle-

⁶⁵ BOA, A.DVN.DVE 57/1, 23/122, Pozorofça Ticaret Ahidnâmesi.

⁶⁶ Bkz. İstanbul ve Galata mollalarına hitâben yazılan ve İstanbul'da ikamet etmekte olan *Nemçe kumpanya vekili* Hases'in çarşı esnafıyla yaptığı alışverişlere müdahale edilmemesini emreden Evâsıt-ı Muharrem 1144 tarihli hüküm, BOA, A.DVN.DVE 57/1, 502.

⁶⁷ BOA, A.DVN.DVE, 58/2, 261, 276, 279; BOA, A.DVN.DVE,60/4, 1017, 1060.

⁶⁸ BOA, A.DVN.DVE, 58/2, 466; BOA, A.DVN.DVE, 60/4, 94, 232, 732, 445, 482.

rinde yer almaları⁶⁹; bununla birlikte bizzat Avusturya elçileri arasında da Yahudi olanların bulunması⁷⁰, bu yargıyı daha da güçlendirmektedir.

İçlerinde Trieste kökenlilerin ağırlıkta olduğu Avusturya Yahudileri'nin Avusturya-Osmanlı ticaretinde önemli bir rol üstlendikleri genel olarak bilinmektedir.⁷¹ Bu tüccarların bir kısmı, Avusturya yönetiminin kendilerine tanıdığı imtiyazlarla faaliyetlerini kesintisiz sürdürmeye muvaffak olmuşlardı. Nitekim, zengin Trieste Yahudileri'nden Grassin Vita Levi ve Marburgo ve aileleri için XVII. yüzyılın ikinci yarısından beri verilen imtiyazlar 1762 ve 1776 yıllarında yenilenmiş ve adı geçen Yahudi ailelerinin mensupları her türlü şahsî vergilerden muaf tutularak Habsburg tebaası Hıristiyan tüccarlarla aynı muameleyi görmeye hak kazanmışlardı.⁷²

XVIII. yüzyılda Avusturya-Osmanlı ticaretinde yer alan Avusturya tebaası Yahudi tüccarları arasında, daha önceleri Osmanlı topraklarından kalkıp Avusturya topraklarına yerleşen Yahudiler'in bulunması ihtimali de yok değildir. Zira, Osmanlı tebaası Yahudiler'in Avusturya topraklarında yerleşmeye başlaması, XVII. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanan ve XVIII. yüzyıl boyunca devam eden bir gelişmeydi. Bu süre zarfında başta Selanik ve diğer Balkan şehirleri olmak üzere, Ege Adaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kesimlerinden hareket eden ancak sayıları tam olarak tesbit edilemeyen çok sayıda Yahudi, Amsterdam, Londra ve Hamburg gibi Batı Avrupa şehirleriyle birlikte, Avusturya'nın XVIII. yüzyılda en önemli ticaret merkezleri olan Viyana, Trieste ve Livorna'da da yerleşmişlerdi.⁷³

Viyana'daki gayrimüslim Osmanlı tüccarları arasında diğer bir grup da Ermeniler'dir. XVII. yüzyılın erken dönemlerinde Hindistan, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa arasındaki geniş coğrafya üzerindeki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olan Ermeniler, bu dönemde Viyana'daki ticaret

69 Meselâ, İstanbul'daki Avusturya elçisinin *hüddâmından* olan ve H. 1167 yılında elçinin bazı işlerini görmek için Sofya, Filibe, Uzuncaabad ve İslimye taraflarını ziyâret eden Baveh veled Salomon adındaki Yahudi, Edirne'de *ticaret tarîkıyla meks ve ikamet üzere* bulunmaktaydı, BOA. A.DVN.DVE, 58/2, 455, 531.

70 XVIII. yüzyıl başlarında *Asitâne-i saâdette kapu kethüdası* olan ve H. 1123 yılı Şevvâlinde oğlunu bazı işleri için yanındaki *iki nefer müstemen* hizmetkârıyla birlikte İzmir'e gönderen Talman Yahudiydi, BOA. A.DVN.DVE, 57/1, 96.

71 Panova, *Juden*, 201; Herzfeld, *a.g.m.*, 295.

72 Herzfeld, *a.g.m.*, 295.

73 Stoianovich, *a.g.m.*, 246.

faaliyetlerinde de önemli rol oynamışlardı.⁷⁴ Ancak, 1730'lu yıllara gelindiğinde Viyana'daki Ermeni kolonisinin ciddi bir düşüş içine girdiği ifade edilmektedir.⁷⁵

Başta İstanbul olmak üzere Ankara, Haleb, Harput, Nahcevan ve Mezopotamya'daki diğer yerleşim birimlerinden gelmiş olan ve aslen Osmanlı tebaası olan Ermeni tüccarlarıyla ilgili olarak ilk dikkati çeken husus, önemli bir bölümünün Habsburg tâbiyyetine geçmiş olmalarıdır. 1766 yılına aid *conscriptio* kaydında sayıları 21'i bulan Ermeni tüccardan 9'u kendilerini Avusturya tebaası olarak tanıtmış; 3'ü de, eskiden Osmanlı tebaasından oldukları halde artık kendilerini Avusturya tebaasından addettiklerini ifade etmişlerdir. Avusturya tabiyyetine geçen Ermeni tüccarlar tabîi olarak ileride tekrar Osmanlı topraklarına dönmeyi düşünmemektedirler. Ancak, Osmanlı tebaasından olanlar içerisinde de, Osmanlı topraklarına geri dönmeyi planlayanlar yok gibidir. Bununla birlikte, Habsburg tâbiyyetinden olduklarını iddia eden Ermeni tüccarların, Avusturyalı yetkilileri bu konuda ikna etmekte zorlandıkları anlaşılmaktadır; zîra, bazı Ermeni tüccarların ifadelerinin sonuna düşülen notlarda, Avusturya tebaası olarak geçinen bu Ermeniler'in, kendilerini çoğunlukla Osmanlı tebaası olarak takdim ettikleri göze çarpmaktadır.⁷⁶ Kendilerinin Avusturya tebaasından olduklarını iddia ettikleri halde zaman zaman Osmanlı tebaası olarak geçinen Ermeni tüccarların bu tavırlarının arkasında, Osmanlı tüccarları için ikili ahidnâmelerle sağlanan gümrük muafiyetlerinden yararlanma çabası önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁷

⁷⁴ Sandgruber, *a.g.m.*, 675.

⁷⁵ Karl Teplý, *a.g.m.*, 117.

⁷⁶ Nitekim, Viyana'ya 1750 yılında Eflak üzerinden gelen ve Avusturya tâbiyyetinden olduğunu iddia eden Anton Gentilhomo, daha önce mahkemeye yansıyan hukukî meselelerinde ve Aşağı Avusturya'daki diğer resmî işlemlerinde, kendisini genellikle Osmanlı tebaası olarak takdim etmiştir, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, s. 262.

⁷⁷ Avusturya topraklarına ilk olarak 1750, son olarak da 1764 yılında Erdel üzerinden giren ve İstanbul'da bulunan ortakları Gabriel Gioseppo ve Hacı Musa ile birlikte çalışan Emmanuel Baptista'nın ifadelerinin yer aldığı kaydın altına, iki önemli not düşülmüştür. İlk notta Emmanuel Baptista'nın Osmanlı topraklarından sık sık "Türk tüccarlarına aid mallar" olarak takdim ettiği ticaret eşyası getirdiği belirtilmektedir; zîra bu durumda, Nicola Chronis adındaki üçüncü bir kişi adına ticaret yapan İstanbul'daki ortaklarının gönderdiği ticaret maddelerinden % 5'in üzerinde gümrük vergisi alınamayacaktır. İkinci notta yer verilenlere bakıldığında ise, Emmanuel Baptista'nın ticaretini yaptığı emtianın miktarını da olduğundan düşük gösterdiği anlaşılmaktadır; zîra, tercümanı Gregorius Cochini'den öğrenildiğine göre, Pabstista'nın en son idhal ettiği ticaret maddelerinin kıymeti, kendi ifadesinin aksine, 3000-

Ermeni tüccarları Avusturya topraklarında faaliyet gösteren diğer Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccarlardan ayıran özellikler, faaliyet alanlarının farklılığında da kendini göstermektedir. Bunlardan ilki, daha Avusturya topraklarına girerken takib ettikleri güzergâhlarda ortaya çıkmaktadır. Ermeniler, genellikle kara yolunu kullanan ve Zemun üzerinden Avusturya topraklarına geçen diğer Osmanlı tüccarlarının aksine, Avusturya'ya geçmezden evvel diğer Avrupa devletlerini ziyaret etmişler ve Avusturya'ya girişte kuzey ve güney topraklarını, yani Polonya ve İtalya topraklarını daha fazla kullanmışlardır; zîra, sayıları 21'i bulan Ermeni tüccarından 8'i Avusturya topraklarına Venedik, Livorna ve Trieste üzerinden; 6'sı da Eflak, Erdel ve Polonya topraklarından girmiştir.

Ermeni tüccarlarının ticaret faaliyetlerine bakıldığında, bu faaliyetlerin daha çok Avusturya ve yakın çevresindeki Avrupa topraklarıyla sınırlı kaldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ticaret faaliyetlerinin Osmanlı tebaasından olan diğer tüccarlarla karşılaştırıldığında oldukça cılız olduğu görülmektedir. Ermeni tüccarlar tarafından Avusturya ve Osmanlı toprakları arasında gerçekleştirilen ticaret faaliyetleri, hem mübadeleye sahne olan mal çeşitleri, hem de bu ticaretin hacmi bakımından oldukça kısıtlıdır; zîra, Ermeni tüccarları tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan getirilen ticaret maddeleri *Kudüs tesbihleri*, istavroz, tütün ağızlığı, deve yünü ve *camelot* olarak adlandırılan yünlü kumaşlardan ibarettir. Buna karşılık Osmanlı topraklarına Stirya ve Nürnberg menşeli hırdavat ve tuhafiyeye eşyası, mücevherat vb. lüks

4000 florinle sınırlı kalmayıp 7000 florinin üzerine çıkmıştı. Avusturya topraklarına ilk olarak 1741 yılında gelen ve bir süre İtalya'da kaldıktan sonra son on yıl boyunca Viyana'da bulunan Jeramias Samson'un aktardıkları, yukarıdaki görüşleri doğrular niteliktedir. Jeramias Samson, ilk bir kaç yıl içerisinde Avusturya topraklarında ödemekle mükellef olduğu vergileri ödediğini; ancak, artık hiç bir şey ödemediğini dile getirmektedir. Zîra, diğer Ermeniler gibi Osmanlı tebaası olarak geçinmeye başlamasından sonra, kendisinden herhangi bir şey talep edilmemiştir. Esâsen, kendilerinden her hangi bir talepte bulunulmaması, Avusturya tebaası olduklarını ifade eden Ermeni tüccarların, Habsburg tebaasından olanların ödemekle mükellef oldukları vergi ve harçlardan hiç birini ödememeleriyle ilgili öne sürdükleri en önemli gerekçe olmuştur. Örneğin, Avusturya topraklarına ilk olarak 1756 yılında giren ve 1756-1766 arasında bir süre İtalya'da bulunan ancak ağırlıklı olarak Viyana ve Brünn panayollarını ziyaret eden Johann Paul, o ana kadar hiç bir vergi ödemeyişini, kendisinden böyle bir talepte bulunulmamasına bağlar. Avusturya topraklarına 1749 yılında gelen ve Avusturya tebaasından olduğunu iddia ettiği halde son altı yıl boyunca Avusturya tebaasından olanları ödemekle mükellef oldukları vergilerden hiç birini ödemeyen Johann Prima'nın ileri sürdüğü bahane de, Johann Paul'un bahanesi ile aynı olmuştur, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, 260, 264-207.

tüketim maddeleri ve nakit para göndermektedirler. Osmanlı topraklarından ticaret maddesi temin edenlerin çoğu, bunu İstanbul, İzmir vb. yerlerdeki ortakları aracılığıyla ve genellikle komisyonla yapmaktaydılar. Faaliyetlerini Avusturya ve yakın çevresinde sürdürenler ise Avusturya'daki Osmanlı tebaası tüccarlardan veya yerli tüccarlardan temin ettikleri kahve, şeker, şekerleme ürünleri ve diğer ticaret maddelerini panayır zamanlarında perâkende olarak; diğer zamanlarda da toptan pazarlamaya çalışmaktaydı. İçlerinden bir kısmı da, geçimini ticaret dışı faaliyetlerden kazanma yoluna gitmekteydi.⁷⁸

XVIII. yüzyıl boyunca Viyana'da faal olan Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccar topluluklarından en önemlisi hiç şübhesiz Rum tüccarlardır. 1766 yılına aid *conscription* kaydı esas alınacak olursa, Rum tüccarlar Avusturya topraklarında faaliyet alanı en geniş olan tüccar grubudur. Bu kayıta yer alan 82 Rum tüccarın büyük çoğunluğu Ortodoks Osmanlı tebaasıydı ve başta Makedonya olmak üzere, Teselya, Epir, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek, İstanbul ve Ege adalarından gelmişlerdi. Ancak, Rum tüccarlara aid liste içerisinde yer verilen isimlerin hepsinin etnik olarak *Rumlar*'a aid olup olmadığı tartışma konusudur. Popovic, *Rum tüccarları* başlığı altında yer verilen isimlerin bir kısmının *Suplar*'a, bir kısmının da *simsar* gibi daha genel adlarla anılan Makedon yerleşim birimlerinin tüccarlarına aid olduğununun altını çizmektedir.⁷⁹ Stoianovich'e bakılacak olursa, Rum tüccarlara aid liste içerisinde yer alan ve doğrudan ticaret meşgul olan 77 tüccardan 2'si Bosna-Hersekli, 5'i Makedon-Slav, 2'si Rum veya Slav (Sofya ve Niş'li) olup, 16'sının milliyeti belirsizdir (Rum, Ulah veya Makedon-Slavlar'dan birine mensub). Rum olarak teşhis edilebileceklerin sayısı sadece ise 52'dir. Ancak, bu rakam içerisinde yer alan Rumlar bile çoğunlukla Ulah kökenlidir.⁸⁰

⁷⁸ Meselâ, 1750'den beri Viyana'da ikamet edip Avusturya tâbiyyetine geçen ve Avusturya tebaasından olanların ödedikleri vergileri ödeyen Carl Topschi, Viyana'daki diğer Osmanlı tüccarlarının tercümanlık ve komisyonculuğunu üstlenmişti. 1747 yılında Avusturya topraklarına Zemun üzerinden gelen ve daha sonra Avusturya tâbiyyetine geçen Johan Jacob ise, geçimini demircilik mesleğinden kazanmaktaydı. Çocukluğunda annesi ile Osmanlı topraklarından gizlice kaçarak İtalya üzerinden Avusturya'ya geldiğini dile getiren Johan Oskan'ın durumu ise daha da kötüydü; çünkü Johan, hastalandıktan sonra annesi ile birlikte diğer *Hristiyan-Katolikler*'in yaptıkları yardımlarla yaşamaya başlamıştı, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, s. 255-256.

⁷⁹ Popoviç, *a.g.m.*, 175.

⁸⁰ Stoianovich, *a.g.m.*, 278.

Söz konusu bu Rum tüccarlar için kullanılan *Rum (Griechisch)* tabirinin etnik kökenden ziyâde bir kültür birlikteliği ifade ettiği, çalışmalarını Balkan tüccarları üzerinde yoğunlaştıran araştırmacıların dikkat çektiği bir husustur. Zîra, Makedonya'nın güney batısı ve Epir bölgesi; herşeyden önce, Rumlar'ın olduğu kadar Ulah ve Ortodoks Arnavutlar'ın da anavatanı durumundadır. Bu etnik gruplar arasındaki farklılık coğrafi yakınlık, dinî ve kültürel birlik sebebiyle iyice kaybolmuştur. Ulah ve Ortodoks Arnavutlar'ın, Sırp'ların aksine, özerk kiliselerinin olmaması ve Balkanlar'ın doğusunda kalan topraklarda *Rumca*'nın kültür dili olmasının yanında bir ticaret dili de olması, varlıklı Ulah ve Ortodoks Arnavud ailelere mensub erkeklerin Helen topluluğu içerisinde asimile olmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebeple, Macaristan, Avusturya ve diğer Alman eyâletlerindeki Ulah ve Ortodoks Arnavutlar'ın yanısıra Balkanlar'daki bütün Ortodoks tüccarlar da *Rum* olarak telâkki edilmiştir.⁸¹ Avusturya yönetimi tarafından 1755 yılında Macaristan'da yaptırılan teftişler ve bu teftişlerden sonra, Avusturya Ticaret Meclisi'ne sunulan bir rapor, bu konuda iyi bir örnek oluşturur. Söz konusu raporda, Peşte bölgesindeki ticaret faaliyetlerinin Leipzig ve Osmanlı toprakları arasında iş yapan Rum tüccarların elinde olduğu dile getirilmektedir.⁸² Ancak Sotianovich'e göre, bu tüccarlar arasında öne çıkan isimler *Rum* kökenli olmaktan çok Slav, Ermeni ve Yahudi kökenliydi. Bununla birlikte *Rum* olarak takdim edilen tüccarlardan bir kısmının Slav isimleri kullanmaları da muhtemeldir. Bu noktada, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaklaşık yarım yüzyıl boyunca *Rumca*'nın Balkanlardaki başlıca ticaret dili halini aldığı ve etnik kökenleri ne olursa olsun, Balkanlı tüccarların *Rumca* konuşmaya ve ekseriyetle *Rum* isimleri kullanmaya başladıklarının altı çizilmelidir. Bu dönemde *Rumlar*'a atfedilen *Rumluk*, etnik bir anlam içermekten öte "Latin olmama"ya işaret etmekteydi. Macaristan'da, Hırvatistan'da, Sirem ve Baçka'nın kırsal kesimlerinde yaşayanlar için, Rum-Ortodoks kilisesine mensub olan Rum, Makedon-Ulah, Makedon-Slav, Eflak, Bulgar, Sırp ve Ortodoks Sırp'ların hepsi *Rum*'du. Ancak, bu dönemde dinî özellikler atfedilmesinin yanısıra, *Rum* terimi, *seyyar satıcı* ve *tüccarların etkinlikleri* ile de birlikte anılmaktaydı. Bu çerçevede bir "Yahudi" de *Rum* olabilirdi.⁸³

81 Stoianovich, *a.g.m.*, 290.

82 Fournier, *a.g.m.*, 384-385.

83 Stoianovich, *a.g.m.*, 290-291.

Balkanlar'da etnik bir sınıf olarak ön plana çıkmalarının ardında, Rumlar'ın Batı dünyası ile irtibatlarının daha fazla olması ve Ortodoks Kilisesi sâyesinde etnik bilinçlerini daha fazla muhafaza etmelerinde payı büyük olsa gerektir.⁸⁴ Ancak, XVIII. yüzyılda Rum tüccarların Balkanlar ve Osmanlı-Avusturya ticaretinde etkinliklerinin artmasında, XVI. yüzyıl sonlarından başlayarak Dubrovnikliler'in Balkanlar'daki ticarî etkinliklerinin azalmasının ve XVII-XVIII. yüzyıllarda Yahudi nüfusu arasında görülen Batı yönündeki göç hareketinin önemli rol oynadığı da söylenebilir.⁸⁵

Viyana'ya yerleşen Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccarları arasında Rumlar, Avusturya ve Osmanlı toprakları arasındaki idhalat ve ihracatta en fazla paya sahip tüccar grubuydu. Ancak buna rağmen, Rum tüccarların tamamı iki bölge arasındaki ticarete yer almamakta; içlerinden bir kısmı berber, tercüman ve kilise hizmetlisi gibi meslek dallarıyla uğraşmakta⁸⁶ veya ticaret faaliyetlerini ülke içi ile sınırlandırmaktaydılar.⁸⁷ Viyana'daki Osmanlı

⁸⁴ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1961, 222-225.

⁸⁵ Stoianovich, *a.g.m.*, 246; Ayrıca bkz. Sneschka Panova, "Einige Aspekte in der Entwicklung des Handels in den bulgarischen Ländern im 17. und 18. Jhr. und die Bedeutung Österreichs", *Österreichischer Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der Bulgarischen Länder bis Ende des 18. Jahrhunderts* (Forschungsgespräch am 9-10 Dezember 1980), Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, IV(1982), 82-86.

⁸⁶ Meselâ, şehre 1758 yılında Zemun üzerinden gelen Vidinli Theodor Dimitrovitz'in Steurer-Hof mahallesinde bir berber dükkânı vardı. Şehre ilk olarak Belgrad Anlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Avusturya savaşları (1737-39) sırasında, son olarak 1765 yılında Avusturya elçisi Baron Penkler'e refâkat ederek gelen Sissi Georgi ise, *Türk tebaasına hizmet veren dükkânını ortağı Theodor Theochari ile birlikte işletmekteydi*. Avusturya topraklarına 1750'de Temeşvar üzerinden gelen ve Erdel'de Katolik dinine intisab eden Nicola Zacho da, geçimini şehirdeki Türk tüccarlarına tercümanlık yaparak kazanmaktaydı. Otuz yıldan beri Avusturya topraklarında olan Peter Nicolaus ise, Avusturya'da geçirdiği sürenin ilk onbir yılında Macaristan'da, son onsekiz yılında da Viyana'da, *Rumlar'a tahsis edilen küçük kilisenin hizmetçiliğini yapmıştı*, Enepekides, *a.g.e.*, 29 ve 35.

⁸⁷ Bu tüccarlardan biri olan ve 1739 yılında Osmanlı topraklarından Avusturya tarafına firar eden Apostolo Simeon Popovitz, XVIII. yüzyıl ortalarındaki son Avusturya-Prusya savaşları sırasında kahvehanecilik yapmıştı. Eşi ile birlikte, daha uzun yıllar burada kalmayı planlayan Popovitz, tekrar kahvehanecilik yapabilmesi için yeni bir savaş çıkmasını ümit etmekteydi. Apostolo, kahvehanecilik dışında geçimini, panayır zamanlarda Avusturya dahilindeki panayırları ziyaret eden Osmanlı tüccarlarına toptan veya perâkende olarak tatlı, şekerleme vb. yiyecek maddeleri ve meşrubat satarak kazanıyordu. Aynı şekilde Viyana'da bulunduğu son onsekiz yıl boyunca Rumlar'a tahsis edilen küçük kilisenin hizmetçiliğini üstlenen Peter Nicolaus da, panayır zamanlarında kısmen Osmanlı tüccarlarından, kısmen de diğer Avusturya

tebaası *Rumlar*'dan bir kısmı da, şehre Avusturya topraklarında görülmesi gereken bazı davaları sebebiyle gelmiş ve bir daha geri dönmemiştir.⁸⁸

Osmanlı tebaası *Rum* tüccarların iki bölge arasında yaptıkları ticaretin en çarpıcı tarafı, Osmanlı topraklarından temin ettikleri ticaret maddelerinin miktar ve çeşit bakımından fazla olması; buna karşılık Habsburg İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na ihrac ettikleri ticaret maddelerinin hem miktar, hem de çeşit bakımından sınırlı kalmasıdır. 1766 yılına aid kayıta (*conscriptio*) yer alan ve iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinde doğrudan yer alan 76 *Rum* tüccarının Osmanlı topraklarından Avusturya'ya idhal ettikleri ticaret maddeleri arasında ilk sırayı % 82'lik oranla pamuk almış; pamuğu % 51'lik oranla *Türk işi kırmızı* iplik izlemiştir. Pamuk ve pamuk ipliğinin ardından sırasıyla safran (% 29), yapağı (% 26), sahtiyan (% 21), işlenmiş deri (% 20), balmumu (% 10), sarı zırnık (% 6,5), zeytin yağı (% 6,5), kahve (% 5), şarap (% 5), tavşan derisi (% 4), pirinç (% 4), şekerleme çeşitleri (% 4), beyaz iplik (% 2,6), deve yünü (% 2,6), soğan (% 2,6), incir (% 2,6), zaç⁸⁹ (% 2,6) ve örneklerine daha az rastlanan kırmızı kök boya, yapıştırıcı olarak veya bazı kimyevî maddelerin imalinde kullanılan mersin balığı, tiftik, kırmızı böceğinden elde edilen kırmızı boya, telatin, koyun derisi, inci, limon, buhur, mensucat ürünleri, büyük baş hayvan ve meyveler takib etmektedir. Avusturya topraklarından Osmanlı İmparatorluğu'na ihrac ettikleri ticaret maddeleri ise, çeşit bakımından daha sınırlı olup, tüccarların tamamına yakını (% 81,5) yanlarında sadece nakit para olarak *Kaiserlich-Königliche Species Thaller* olarak adlandırılan kraliyet *taler*leri almışlardır. *Rum* tüccarları arasında Viyana'dan Osmanlı topraklarına hareket ettikleri sırada yanlarında sadece *taler* (*Kaiserlich-Königliche Species Thaller*) alanların oranı ise % 51'dir. Diğer ticaret maddeleriyle birlikte yanlarında zaman zaman *taler* veya poliçe alanların oranı da % 70'in üzerindedir. Tüccarların *taler* ile birlikte Osmanlı

tüccarlarından satın aldığı kahve, şeker vb. meşrubat ve şekerleme ürünlerinin perakende ticaretini yapmaktaydı, Enepekides, *a.g.e.*, 39-40.

88 Meselâ, Viyana'ya ilk olarak 1745 yılında gelen ve son yirmibeş yıldan beri de Avusturya'da kalan Alexander Augurasto, Macaristan'ın Keşkemet şehrindeki bir davasını görmek üzere Zemun yoluyla Avusturya topraklarına girmiş ve bu süre zarfında sürekli Viyana'da Georg Buno adlı *Rum* tüccarın yanında kalmıştı. Viyana'ya ilk olarak 1721 yılında gelen ve son yirmiki yıl boyunca İtalya, Peşte ve ağırlıklı olarak Viyana'da kalan Johann Pop da, bu süre zarfında sürekli Macaristan'daki bir davası ile ilgili olarak Macaristan yönetiminin kendisi hakkında vereceği kararı beklemişti, Enepekides, *a.g.e.*, 32-33.

89 Demir madeninden elde edilen tuz.

topraklarına naklettikleri diğ̈er ticaret maddeleri arasında tuhafiye-hırdavat eşyası (9,2), Nûrnberg menēe'li ticaret maddeleri (% 5), Stirya menēe'li ticaret maddeleri (% 5), nakış işleri (%5), ketenbezi (% 4), cam (% 4), poliçe (% 4), kumaş çeşitleri (% 2,6), el işi örgü veya dokumalar, ipekliler, şapka, ipekli çoraplar, altın düğ̈meler ve demir-çelik eşyalar bulunmaktadır.⁹⁰

Tüccarların her biri idhal ve ihrac ettikleri ticaret maddelerinin değ̈eri ile ilgili rakamlar vermemekle birlikte, yapılan ihracat veya idhalat tutarının yıllık 10,000 florinin altına nâdiren indiği; 15,000-50,000 florin arasında yoğunlaştığı ve bu miktarın zaman zaman 100,000 florine kadar çıkabildiği görölmektedir.⁹¹ XVIII. yüzyıl sonlarında Alman toprakları ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki idhalat ve ihracatın büyük bölümünü ellerine geçirmiş olan Rum tüccarların Alman topraklarından yaptıkları idhalatın değ̈eri ise yıllık 1.5- 2 milyon kuruş civarındaydı. Buna mukabil, Osmanlı topraklarından Alman topraklarına yaptıkları ihracatın değ̈eri 5 milyon kuruşu bulmaktaydı. Avusturya aradaki bu farkı nakit para veya poliçeler vasıtasıyla ödemek zorunda kalmaktaydı. Avusturya toprakları ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bankerlik ve para trafiğinin merkezleri ise Viyana ve Selânik'ti.⁹²

b) Leipzig Panayırları

Viyana'yı merkez edinen ve Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticareti büyük ölçüde ellerinde bulunduran Rum tüccarların faaliyetlerinde dikkat çeken bir diğ̈er husus, bu faaliyetlerin Avusturya topraklarıyla sınırlı kalmayıp, Habsburg hâkimiyeti dışındaki Alman eyâletleri ve diğ̈er Avrupa devletlerini de içine almasıdır; zîra, gerek Osmanlı topraklarına yapılan ihracatta, gerekse Osmanlı topraklarından yapılan idhalatta, Avusturya zaman zaman bir transit bölgesi halini almıştı.⁹³

⁹⁰ Enepekides, *a.g.e.*, 1-42.

⁹¹ Enepekides, *a.g.e.*, 1-42.

⁹² Felix-Beaujour, *Le Commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, c. II, Paris (tarihsiz), 86.

⁹³ Viyana'ya ilk olarak 1747 yılında gelen ve bir yıldan beri de Viyana'da bulunan Makedonyalı Rum tüccar Nikola Lazar, ortakları Teodor Konstantin ve kardeşleri Niko ve Paul Hagi Michael ile birlikte ağırlıklı olarak Amsterdam ve Osmanlı toprakları arasında ticaret yapmaktaydı. Nikola Lazar'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ortakları vasıtasıyla idhal etmekte olduğu yapağı, pamuk, kırmızı Türk ipliği, sahtiyân ve safranın yıllık tutarı 100,000 florini bulmaktaydı. Hollanda'dan temin ettikleri ve Alman topraklarından transit geçirerek Osmanlı topraklarına ihraç ettikleri

Rum tüccarların Osmanlı topraklarına yönelik ticaret faaliyetlerinde, Leipzig ve çevresindeki panayırlar önemli bir rol üstlenmişti. Leipzig ve çevresindeki panayırlar, *Rum* tüccarlarının yaklaşık 1/5'i tarafından bizzat veya ortakları aracılığıyla ziyaret edilmekteydi.⁹⁴ Leipzig panayırları, çoğu zaman Osmanlı tarafına nakledecek ticaret maddesi bulmakta zorlanan Osmanlı tüccarları için de câzib bir alış-veriş merkeziydi.⁹⁵

Leipzig ve çevresindeki panayırlar, Osmanlı topraklarından idhal edilen ticaret maddelerini pazarlamak isteyen Rum tüccarlar tarafından da sıkça ziyaret edilmekteydi.⁹⁶ Ancak, Leipzig ve çevresindeki panayırları ziyaret eden

kumaş, müslin ve çivitin yıllık tutarı ise 20,000 *florini* bulmaktaydı. Viyana'ya ilk olarak 1761 yılında Hollanda ve Hamburg üzerinden gelen ve daha önce diğer Avrupa merkezlerinde faaliyet gösteren Sakızlı Leoni Amiro da, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ticarete Avusturya topraklarını transit olarak kullanan tüccarlardandı. Son olarak Saksonya üzerinden şehre giren ve bu süre boyunca şehirden ayrılmayan Leoni, İstanbul'dan gelmesini beklediği para kendisine ulaştıktan ve Viyana'daki işlerini bitirdikten sonra tekrar Hollanda'ya hareket etmeyi planlamaktaydı. Şehirde kendisine aid bir mağazası olmayan ve kendi hesabına ticaret yapan Leoni, ne Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya'ya; ne de Avusturya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na mal getirip-götürmekteydi. Bilakis Hollanda, Fransa ve Kuzey İtalya-İsviçre topraklarından temin ettiği yünlü, ipekli, pamuklu kumaşlar ve mücevheratı Osmanlı tarafına nakletmekteydi. Son 5 yılda bu ticaret maddelerinden Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiklerinin tutarı 2 milyon *florini* geçmişti, *HKA*, Kommerz, rote Nr. 114, 260-261; Enepekides, *a.g.e.*, 3-4, 37.

⁹⁴ Enepekides, *a.g.e.*, 1, 3 vd.

⁹⁵ Viyana'da kendilerine aid mağazaları olan ve kendi hesaplarına ticaret yapan Lazar Michael ve Johann Rossi adındaki tüccarlardan her biri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya'ya ihrac ettikleri ve toplam değeri 50,000 florini bulan pamuk, sahtiyan, koyunderisi, balmumu, safran vb. ticaret maddeleri karşılığında, Osmanlı İmparatorluğu'na "taler" sikkelerinin yanında Leipzig panayırlarından satın aldıkları Şilezya ve Hollanda menşeli ticaret maddelerini göndermekteydiler. 1762 yılından beri Viyana ve Leipzig'te ikamet eden ve faaliyetlerini kendisi gibi Viyana'da bulunan kardeşi Johann Georg Lazar ile birlikte babası Georg Nicola Lazar adına sürdüren Lazar Georg ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya topraklarına her yıl idhal ettiği toplam 60,000 florin değerindeki pamuk, kırmızı iplik, safran ve sahtiyan karşılığında, Amsterdam'dan getirilen Hollanda menşe'li kumaşlar, müslin (pamuklu) ve diğer Leipzig menşeli ticaret maddelerini satın almakta ve Osmanlı İmparatorluğu'na "Avusturya kraliyet talerleri" ile birlikte sadece bu ticaret maddelerini göndermekteydi, Enepekides, *a.g.e.*, 8-9, 26-27.

⁹⁶ Örneğin, 1752'den beri Viyana'da bir mağazası bulunan Narantzi Johann, biri Leipzig'te, diğer üçü ise Makedonya'da bulunan kardeşleri Dimitri, Paul, Argiri ve Emanuel ile ortaklaşa çalışmaktaydı. Johann kardeşler Osmanlı topraklarından idhal ettikleri pamuk, kırmızı Türk ipliği, sahtiyan ve safranı bazen Viyana'ya, bazen de Leipzig'e nakletmekteydiler. Karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na Leipzig'ten satın aldıkları yabancı menşe'li ticaret maddelerini göndermekteydiler. Viyana'dan hareket

Rum tûccarların hepsi, Osmanlı topraklarına dönük ticaret yapmamakta; zaman zaman sadece Osmanlı tebaası tûccarlardan satın aldıkları ticaret maddelerini pazarlamakla yetinmekteydiler.⁹⁷

XVIII. yüzyılda Leipzig ve çevresindeki panayırları ziyaret eden Osmanlı tûccarları sadece Rum tûccarlardan ibâret değildi. Daha XVI. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa toprakları ve Çekoslovakya, Polonya ve Balkanlar arasında yapılan ticaret faaliyetlerinde önemli rol oynamaya başlayan Leipzig panayırları, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'nın batısı ve güneydoğusu arasında kurulan bir köprü haline gelmişti. Aynı biçimde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyalâtleri de, Avrupa mallarının sürümü için aranan bir pazar halini almaya başlamıştı.⁹⁸ XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Leipzig'in panayır ticareti Güneydoğu Avrupa'nın en uc noktalarına Galiçya ve Erdel tûccarları aracılığıyla yayılmıştı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise, Rumeli'den (Eflâk, Boğdan, Bulgaristan, Yunanistan) ve İmparatorluğun daha iç kesimlerinden gelen diğer Osmanlı tebaası tûccarlar, hiç bir aracı

ettiklerinde ise yanlarına *Kaiserlich-Königliche Species Thaller* olarak adlandırılan "taler"lerden başka bir şey almamaktaydılar. Basili kardeşlerin durumu da Johann kardeşlerin durumundan farklı değildi. Daha önce Viyana ile birlikte Zemun ve Leipzig'de de ikamet etmiş olan ve halen Viyana'da bir mağazası bulunan Kiriak Basili, kardeşleri Margaret Basili, Constantin Basili ve Kirizo Basili'nin yardımıyla her yıl getirttiği yaklaşık 40,000 florin tutarındaki pamuk, safran, Türk işi kırmızı iplik, kahve vb. maddeleri, kısmen Viyana'da, kısmen de Leipzig çevresinde pazarlamaktaydı. Kendi hesabına ticaret yapan ve ticaretini yaptığı maddeleri Viyana'da oturduğu evinde muhafaza eden Lotho Poliso da, Osmanlı topraklarından idhal ettiği pamuk, sahtiyan, safran ve kırmızı ipliği, bazen Viyana'da bazen Leipzig çevresinde pazarlamaktaydı, *HKA, Kommerz, rote Nr. 114, 257; Enepekides, a.g.e., 1, 3.*

⁹⁷ Nitekim, 1746-1766 yılları arasında Viyana, Zemun ve Leipzig arasında dolaşan ve 1760 yılına kadar patronu Georg Nicola Lazar adına ticaret yapan Kristof Nikoloviç, son altı yılda kendi adına ticaret yapmaya başlamış ve her yıl Viyana'daki Türk tûccarlardan satın aldığı yaklaşık 50,000 florin değerindeki muhtelif ticaret eşyasını bazen Leipzig, bazen de diğer bölgelerde kendi hesabına veya mal sahipleri adına pazarlamış; buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'na hemen hemen hiç bir ticaret maddesi göndermemişti, *Enepekides, a.g.m., 29.*

⁹⁸ Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(1964), 48-49.

kullanmadan bizzat Leipzig'e gelmeye ve burada alışveriş yapmaya başladılar.⁹⁹

Alman, Leh, Yahudi ve Rum tüccarlar, daha 1720'lerde Avrupa'nın değişik kentlerinde dokunan Leipzig kumaşlarını Balkan topraklarına getirmişler; 1740-1780 yılları arasında Leipzig panayırlarını daha sık ziyaret etmeye başlayan Rum ve Makedon-Ulah tüccar ve arabacılar da, Leipzig'ten satın alınan kumaşları 1761-1783 yılları arasında Tuna ve Sava nehirlerinin güneyindeki kalan bölgelere idhal etmeye başlamışlardı. 1770'li yıllarda, artık Leipzig panayırlarından satın alınan pamuklu, yünlü ve diğer ürünler, Avusturya ve Bohemya mensucat ürünleri ile birlikte Makedonya'da yer etmişti.¹⁰⁰

Fransız konsolosu Chénier'in 1780'li yılların sonlarına aid raporlarına bakılacak olursa, bu dönemde büyük ölçüde Alman hâkimiyeti altında bulunan Polonya topraklarıyla Osmanlı İmparatorluğu arasında doğrudan yapılmakta olan bir ticaretten bahsedilememesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya'nın kuzey batısında kalan diğer Alman eyâletleri arasında Polonya üzerinden gerçekleştirilen canlı bir ticaret köprüsü kurulmuştu. Eflak ve Boğdan sınırları içerisinde yerleşmiş olan Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan temin etmiş oldukları kumaşlar, pamuklu bezler, balmumu ve diğer ticaret eşyasını Leipzig, Frankfurt ve diğer Alman eyaletlerindeki panayırlara Polonya üzerinden nakletmekte; dönüş sırasında da, Leipzig'ten satın aldıkları ve bu yüzden *libisca* adıyla anılan Lyon'un yüksek kaliteli kumaşları ve Liège'de dokunan Vervier yünlülerini aynı yolla İstanbul'a kadar idhal etmekteydiler.¹⁰¹ Kezâ Dantzik panayırları da, bu dönemde Leipzig panayırları ile birlikte Aşağı Tuna bölgesinden gelen tüccarların ziyaret ettikleri ticaret merkezleri arasında yer almaktadır.¹⁰²

⁹⁹ *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, Leipzig 1938 içinde: "Die leipziger Messe und Südosteuropa", 73-74 (Buradan itibaren "leipziger Messe" olarak verilecektir).

¹⁰⁰ Stoianovich, *a.g.e.*, 261.

¹⁰¹ Nicholas V. Michov (ed.), *Beiträge zur Handelsgeschichte Bulgariens II: Österreichische Konsularberichte*, c. I, Sofya 1943 içinde: M. de Chénier, "Révolutions de l'Empire Ottoman, et Observations sur les progrès, sur les reves, & sur l'état présent de cet Empire", Paris 1789, 43 (Bundan böyle *Chénier* olarak verilecektir).

¹⁰² M. De Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, c. II, Paris tarihsiz, 266.

XVIII. yüzyıl boyunca Leipzig panayırlarını ziyaret eden tüccarlar arasında Macaristan ile birlikte Eflâk, Boğdan, Makedonya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç kesimlerinden gelenlerin önemli bir yer işgal etmesine karşılık, Balkan yarımadasının batı kesimlerinin, özellikle de Adriyatik'e kıyılarına yakın bölgelerin, muhtemelen bu bölgelerde yer alan Dubrovnik, Split ve Korfu limanlarının Venedikliler tarafından ticaret faaliyetlerinde yoğun biçimde kullanılmaya devam etmesi ve Adriyatik kıyılarında söz sahibi olan Avusturya yönetiminin, hâkimiyeti altındaki bölgelerde merkantil tedbirler alması sebebiyle Leipzig panayırlarındaki ticarete katılımı düşük seviyelerde kalmıştır. Buna rağmen, XVIII. yüzyıl başlarında Leipzig panayırları Belgrad ve Zemun'dan gelen tüccarlar tarafından da ziyaret edilmiştir.¹⁰³

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Leipzig panayırlarına gelen tüccarların ilk zamanlar beraberlerinde getirdikleri ticaret maddeleri arasında yün ayrı bir yer tutar. Bununla beraber, Leipzig pazarlarına yünün yanısıra pamuğun da getirildiği görülmektedir. Anadolu, Kıbrıs, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kesimlerinden getirilen pamuk daha XVI. yüzyıl sonlarında, Batı Saksonya'nın gelişme içerisinde bulunan pamuklu dokumacılığında kullanılmaya başlanmıştır; daha geç dönemlerde de, güney Alman eyâletlerine mensub tüccarlardan tarafından satın alınarak Leipzig panayırlarına kadar getirilmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise artık Balkan pamuğu, özellikle de Makedonya ve Bulgaristan'nın güney bölgelerinden elde edilen pamuk, Saksonya tekstil endüstrisinin en önemli hammadde kaynağı haline gelmiş ve yün ve ipek ile birlikte Saksonya tekstil endüstrisinin kaydettiği gelişmede önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁴

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Leipzig'deki kürk eşya ticaretinde de Rum, Bulgar, Türk ve Ermeni kökenli tüccarların önemli rolü bulunmaktaydı.¹⁰⁵ *Ostermesse* panayırının 1796 yılına aid raporlarına bakılacak olursa¹⁰⁶, bu dönemde gelişme içerisinde bulunan panayırdaki Rum ve Eflâk tüccarlarının faaliyetleri, eskiden beri en fazla rağbet ettikleri ticaret maddeleri olan kürklü eşyalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna karşılık, müslin ve diğer kumaş çeşitlerinin alımları ise düşmüştü. Çünkü, bu tarihlerde Viyana ve Tri-

103 "Leipziger Messe", 74-75.

104 "Leipziger Messe", 78.

105 A.g.y.

106 Ernst Hasse, *Geschichte der Leipziger Messe*, Leipzig 1884, 383.

este üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılan kumaşların sürümü artmakta ve İstanbul'dan Avusturya'daki Plaun pamuklu (müslin) manifaktürüne gitgide daha fazla sipariş yapılmaktaydı.

c) Liman Kentleri

Osmanlı tüccarları, Avusturya'nın kara Avrupasındaki topraklarında olduğu gibi Adriyatik ve Akdeniz kıyısında yer alan liman kentlerinde de yoğun faaliyet göstermişlerdir. Bilhassa Rumlar, XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında Orta ve Doğu Akdeniz iskelelerine yönelik ticaret faaliyetlerine daha faal şekilde katılmışlardı. Fransız İhtilâli ve ardından patlak veren Koalisyon Savaşları (1797-1814), Napolyon'un İngiltere'ye yönelik uyguladığı ekonomik ambargo (1806-1814), Fransız ve İngilizler'in Akdeniz'de birbirlerine yönelik saldırıları ile Fransa ve İngiltere'de yabancı tüccarların faaliyetlerine getirilen kısıtlamaların gevşetilmeye başlanması, Rum tüccarların Osmanlı ve Avrupa iskeleleri arasındaki ticaret faaliyetlerine imkân sağlamıştır. 1793 yılına gelindiğinde, Doğu Akdeniz'de bu tarihe kadar en önemli ticaret merkezi olan Marsilya'nın, bu özelliğini kaybettiği ve yerini Cenova, Livorna ve Trieste gibi Orta Akdeniz iskelelerine bıraktığı görülmektedir. Marsilya'daki bu düşüş en fazla, daha güvenli olan ve bu yüzden de sık kullanılan Adriyatik iskeleleri Trieste ve Ankona'ya yaramıştır.¹⁰⁷ Ticaretin İtalyan ve Adriyatik iskelelerine yönelmesi, başta İzmir olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç eden ve 1760'lardan itibaren adı geçen iskelelerde yerleşmeye başlayan Rum tüccarların buralardaki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olmalarına fırsat vermiştir.¹⁰⁸

Avusturya hâkimiyetine erken dönemlerde (1398) girmiş olan ve XVIII. başlarında ticaret potansiyelinin gelişmesi için Avusturya yönetimi tarafından büyük yatırımlar yapılan Trieste, Osmanlı tebaası tüccarların yoğun faaliyetlerine sahne olan liman kentleri arasında en önemlisiydi. Trieste'ye

¹⁰⁷ 1789 yılına kadar Marsilya ile Osmanlı-Avrupa ticaretinin yarından fazlasının gerçekleştirildiği İzmir limanı arasındaki ticaret, Avrupa iskeleleri ile İzmir arasında yapılan ticaretin yarından fazlasını oluşturmaktaydı. Oysa 1801-1803 arasında İzmir'den Trieste ve Ankona iskelelerine yapılan ihracat, İzmir'den Avrupa iskelelerine yapılan ihracatın % 51,2'sini oluşturmaktaydı. Buna karşılık aynı iskelelerden İzmir'e yapılan idhalat, İzmir'in Avrupa'dan yaptığı idhalatın % 44'üne tekâbil etmekteydi, Elena Frangakis-Syrett, "Greek Mercantile Activities in the Eastern Mediterranean, 1780-1820", *Balkan Studies*, 28/1(1987), 77.

¹⁰⁸ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 74-77.

Maria Theresia (1740-1780) döneminin sonlarına doğru, başta Rumlar olmak üzere, yabancı tüccarlara sağlanan kolaylıklardan yararlanmak isteyen çok sayıda Osmanlı tüccarı yerleşmiştir. 1748 yılından beri şehirde yerleşmeye başlayan Rum ve İlliryalı Ortodoks (Batı Sırp) tüccarların sayısı kısa zamanda artmış; 1751 yılında şehre gelen 33 Rum-Ortodoks tüccar kısa süre içerisinde örgütlenerek kendi kiliselerini kurma imtiyazını elde etmişlerdir.¹⁰⁹ 1761 yılı itibarıyla Trieste'deki Rum tüccarlarının sayısı 61; 1767 yılı içerisinde şehirde yerleşen Rum ailelerin sayısı ise 20 olarak hesaplanmıştır. 1766 yılında Trieste'deki 15 hanelik Rum-İlliryalı Ortodoks tüccar kolonisi 65 kişiden ibâretken, 1767 yılında sayıları 91'i bulmuştur. Daha sonraki dönemde Bosna, Hersek ve Boka'dan (Bocche di Cattaro) gelen göçmenler¹¹⁰, sayı ve servet bakımından Trieste'deki Sırp kolonisi içerisinde hâkim unsur haline gelmişlerdir.¹¹¹ Trieste'ye yerleşen Rum tüccarları, kara ticareti yapan ve ağırlıklı olarak Makedonya, Teselya, Trakya ve Epir'den kalkarak Avusturya içlerinde yerleşenlerin aksine, Epir, Mora, Girit, Kıbrıs, İzmir, Sakız ve diğer Ege adalarından gelmişlerdir.¹¹²

1761-1763 yılları arasında Trieste yönetimini üstlenmiş olan Graf Lichnowsky'nin 1772 yılında Avusturya Ticaret Meclisi'ne sunduğu raporda, Trieste'de ticarî temsilcilik açan az sayıdaki yabancı tüccar arasında Avusturya tâbiyetine geçen Juro Curtovich ve Pietro Pace adında iki Rum tüccarının da yer aldığını belirtir.¹¹³ İzmir'de oturmakta olan kardeşi vasıtasıyla Avusturya'dan ihrac ettiği ticaret maddelerini Osmanlı topraklarında pazarlayan, karşılığında da Osmanlı topraklarından Trieste'ye başka ticaret eşyası getiren Curtovich, İzmir-Trieste-Viyana-Belgrad-Dubrovnik (Ragusa)

¹⁰⁹ Olga Katsiardi, "Die griechische Gemeinde in Triest (1751-1830)", *Österreichs Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der bulgarischen Länder bis zum Ende des 18. Jahrhunderts (Forschungsgespräch am 9-10 Dezember 1980)*, Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, IV(1982), 149.

¹¹⁰ Stoianovich, (a.g.m., 285, 287) Avusturya kaynaklarında Adriyatik sahillerine yakın bölgelerin tüccarları için, Macar ve Sırp topraklarındakiler için kullanılan *rascian* tabirinden farklı olarak *illyrian* deyiminin kullanıldığını ifade etmektedir. Yine Stoianovich'e göre, XVIII. yüzyıl sonlarında, daha önceleri Dubrovnikliler'in söz sahibi olduğu Adriyatik ticaretini ellerine geçiren İlliryalı ve Türk tüccarlar, Müslüman ve Ortodoks Slavlar veya Sırp olarak anlaşılmalıdır.

¹¹¹ Stoianovich, a.g.m., 285-286.

¹¹² Katsiardi, a.g.m., 153.

¹¹³ P. Gasser. "Österreichs Levantehandel über Triest (1740-1790)", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 7(1964), 26.

arasında yaptığı ticaretten 100,000 florine ulaşan bir sermaye yapmıştır.¹¹⁴ Trieste'ye gelen Rum tüccarlara, 29.9.1777 tarihinden itibaren, kendilerinden istenilen evrakı temin etmeleri ve Avusturya yönetimine sadakat yemini etmeleri halinde, Habsburg bayrağı taşıyan gemilerle deniz yolculukları yapabilecekleri duyurulmuştu. Çoğunluğunu Rumlar'ın ve Osmanlı topraklarından gelen diğer tüccarların oluşturduğu yabancı tüccarlar, sağlanan himâye ve destek sâyesinde, kendilerine rakib olabilecek tek Avusturya tüccar grubu olan İç Avusturya tüccarlarını bertaraf etmiş ve XVIII. yüzyıl sonlarına doğru şehrin ticaret hayatını tamamen ellerini geçirmişlerdir.¹¹⁵ Nitekim, 1782 yılında Trieste'deki Fransız konsolosu da, kısa bir süre öncesine kadar sermayeleri kısıtlı ve faaliyet alanları Mora, Selanik ve İzmir'le sınırlı olan Rumlar'ın, Trieste ile Osmanlı iskeleleri arasındaki ticaretin önemli bölümünü tekellerine almalarından şikayet etmektedir.¹¹⁶

Trieste, Osmanlı toprakları ve Avusturya arasındaki ticaret faaliyetlerinde yer alan Yahudi tüccarların da yoğun biçimde faaliyet gösterdikleri bir yerleşim birimidir. Daha XVII. yüzyılda bu şehirde yerleşmeye başlayan ve XVIII. yüzyıl boyunca da Avusturya yönetiminin kendilerine tanıdığı bazı imtiyazlardan yararlanan Yahudiler, Viyana, Görz ve Gradiska gibi merkezlerle ticaret yapmışlar ve açtıkları ticarethânelere Trieste'deki borsanın kurulmasına katkıda bulunmuşlardır.¹¹⁷

Avusturya topraklarına 1737 yılında katılan Toskana'nın en önemli liman kenti Livorna, XVIII. yüzyılda Osmanlı tebaası Yahudiler'in ve Rumlar'ın yoğun biçimde faaliyet gösterdiği diğer bir Akdeniz iskelesidir. Buradaki Rumlar'ın faaliyetleri XVIII. yüzyılın büyük bölümünde Yahudiler'in gölgesinde kalırken, 1760 ve 1770'li yıllarda İzmir ve İstanbul'dan kalkıp gelen çok sayıda Rum tüccarın Livorna'da faaliyet göstermeye başlamasıyla birlikte bu durum değişmiş ve yüzyıl sonlarına doğru Yahudiler'in faaliyetleri Rumlar'ın gerisine düşmüştür. XVIII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Rumlar, Livorna ile birlikte Messina, Ankona ve Trieste gibi diğer İtalyan ve

¹¹⁴ Beer, *a.g.m.*, 79; Stoianovich, *a.g.m.*, 285.

¹¹⁵ Gasser, *a.g.m.*, 26, 30.

¹¹⁶ Franğıkis-Syrett, *a.g.m.*, 76.

¹¹⁷ Snova, *Juden*, 201.

Adriyatik iskelelerinde faaliyet gösteren Osmanlı tebaası tüccarlar arasında ilk sıradır.¹¹⁸

XVIII. yüzyıl sonlarında Rumlar, Habsburg hâkimiyetinde kısa bir süre kalan (1720-1735) Messina'daki ticaret faaliyetlerinde de söz sahibi olmuşlardı. 1782 yılında Messina ile Marsilya arasındaki ticaretin tamamen inkıtaya uğraması ve iki bölge arasındaki taşımacılığın Fransızlar'ın aleyhine dönmesinin ardından, İtalya'nın güneyindeki liman kentleri ile Marsilya arasındaki taşımacılıkta yer almaya başlayan Rumlar, bu işten kısa zamanda büyük kazançlar elde etmişler ve elde ettikleri sermayeyi İtalyan iskelelerindeki ticaret faaliyetlerine yatırmışlardır.¹¹⁹ 1785 yılında idhalatının % 22'sini; ihracatının da % 6'sını Osmanlı İmparatorluğu'yla yapan Messina'da, Osmanlı topraklarına ihrac edilen ipekli kumaş ticaretinin büyük bölümü Rumlar'ın elindeydi. Rum tüccarlar Ege adalarında tedârik ettikleri zeytinyağını, kendi gemileriyle Messina'ya getirmekteydiler. Ceneviz gemileriyle işlenmek üzere önce Cenova ve Livorna'ya, daha sonra da sabun imalathânelerinde kullanılmak üzere el altından Marsilya'ya aktarılan bu yağlar, Fransız gemileriyle İzmir'den Marsilya'ya idhal edilen zeytinyağından daha ucuza gelmekteydi. Fransız İhtilâli sırasında Venedik'i merkez edinen Rum gemiciler, Osmanlı iskelelerinden Messina'ya idhal ettikleri ticaret maddelerini, burada tekrar Livorna, Malta ve Marsilya'ya nakledilmek üzere İtalyan ve Fransız tüccarlara satmaktaydılar. Dönüş sırasında da İzmir ve Akdeniz'deki diğer Osmanlı iskelelerine ipekli kumaşlar, baharat ve 1790'lardan itibaren, Malta'dan satın aldıkları İngiliz kumaşlarını naklediyorlardı. Napolyon Savaşları sırasında da (1803-1814) çoğunluğunu Sakızlılar'ın oluşturduğu ve genellikle İzmir'i merkez edinen Rum tüccarlar, İzmir, Selanik, İstanbul, Ege Adaları ve Mısır'dan temin ettikleri buğday, zeytinyağı ve baharatı İtalyan ve Fransız iskelelerine ihrac etmekteydiler.¹²⁰

Osmanlı tebaası Rum tüccarların Akdeniz'de Osmanlı ve Orta Akdeniz iskeleleri arasındaki ticarete söz sahibi olmasında ve Yahudi, Ermeni vb. gayrimüslim Osmanlı tüccarları arasında önplana çıkmasında, savaş zamanlarında canlılık kazanan deniz taşımacılığı önemli bir rol oynamıştı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarıyla başlayan ve Akdeniz'de Napolyon dönemi

¹¹⁸ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 75

¹¹⁹ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 83-84.

¹²⁰ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 75-76, 84.

savaşlarının sonuna kadar (1815) süren güvensiz ortam, Rum tüccarların gemilerini korsanlık faaliyetlerinde kullanmak üzere rekabet halindeki devletlere kiralamalarına veya bizzat korsanlık yapmalarına ve bu işten büyük kazanç elde etmelerine imkân sağlandı. İlk Osmanlı-Rus Savaşları (1768-1774) sonrasında Ruslar'dan savaş zamanlarında askerî amaçlarla kullanılan çok sayıda gemi satın alan Rumlar, 1787-1792 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşları sırasında, Ege adalarında yabancı tüccar gemilerine yönelik saldırılarını arttırmışlardı. Zaman zaman Ruslarla birlikte hareket eden ve Rum tüccarlara aid Osmanlı bandıralı gemilere saldırmaktan dahi çekinmeyen Rumlar, Fransız İhtilâli ve Napolyon savaşları sırasında (1799-1815) Akdeniz'deki Osmanlı iskeleleri ile İtalyan ve Fransız iskeleleri arasındaki deniz yolculuklarını tehdit eder hale gelmişlerdi. Yabancı tüccar gemilerine yapılan saldırılarda ele geçirilen mallar, Rumlar tarafından İzmir ve Akdeniz'deki diğer Osmanlı iskelelerinde pazarlanmaktaydı.¹²¹

d) Diğer Avrupa Toprakları ve Transit Ticaret

Osmanlı tebaası Rum tüccarlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Tuna güzergâhı ve bu güzergâh üzerinden Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında yapılan ticaret faaliyetlerinde de söz sahibi olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına girilirken bizzat Avusturya topraklarına kadar gelerek Steyr orağı, Bohemya camı, Tokaj şarab, resim tabloları ve diğer zanaat ürünleri satın almaya başlayan bazı Ukraynalı tüccarlar, Rum tüccarların Avusturya ile Ukrayna toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerinden duydukları rahatsızlığı dile getirmekteydi.¹²² Rumların Tuna güzergâhı üzerindeki ticaret faaliyetlerin yoğunluğu, Tuna üzerinden Osmanlı ve Rus topraklarına açılmak isteyen Avusturya'lı müteşebbislerin kendilerinden yardım istemelerine yol açmıştır.¹²³ Rum tüccarların kuzeye Rus topraklarına yönelen ticaret faaliyetleri, XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde de yoğunluğundan bir şey kaybetmemiştir. Bu dönemde gündün güne gelişen Rus ticareti için İstanbul bir antrepo; Karadeniz ve Tuna nehri de birer çıkış yolu halini almıştır. İstanbul'a

¹²¹ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 83-85.

¹²² Hans Halm, *Habsburgischer Osthandel im 18. Jahrhunderti Österreich und Neurusland: Donau Schifffahrt und Handel nach dem Österreichischen 1718-1780*, c. I, Breslau 1943, 95-96.

¹²³ Meselâ, zengin Avusturya tüccarlarından Fries 1771 ve 1772 yıllarında yapmış olduğu nehir yolculuklarında rehber olarak Rumlar'ı kullanmıştır, Halm, *a.g.y.*, 95-96.

yönelik ticaret faaliyetlerinin aksaması halinde, Boğdan, Eflak ve daha güneyde yer alan İslimye ve Uzuncaova panayırlarına yönelen bu ticaretin en aktif araçları ise Rum tüccarlardır.¹²⁴ XVIII. yüzyıl boyunca Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na idhal edilen en önemli ticaret maddesi olan kürkler, İstanbul'daki Rus elçilik ve heyetleri tarafından kazançlarına müdahale edilmesinden korkan Rus tüccarların bizzat Osmanlı topraklarına gelmeyi göze alamamaları sebebiyle, İstanbullu Rum ve Ermeniler, Teselya, Makekonya ve Epirli Rum ve Ulahlar ve az sayıdaki Makedon-Slav ve Bulgarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Moskovalı ve Kievli tüccarların Macar sikkeleri, İtalyan ipeklileri ve Leipzig kumaşlarına ihtiyaç duymaları ve bu maddelerin en fazla Viyana ve Leipzig'deki panayırlarda temin edilebilmesi sebebiyle, Rumların başını çektiği Osmanlı tüccarları önce Viyana ve Leipzig panayırlarını ziyaret ediyor ve buralarda Rus tüccarların ihtiyaç duydukları ticaret maddelerini satın aldıktan sonra Rus topraklarına geçiyorlardı. Bu yüzden, Osmanlı ve Rus toprakları arasındaki kürk ticaretinde bir ayağı İstanbul-Uzuncaova-Yanya arasında; diğeri Alman topraklarında; üçüncüsü de Kiev'in yakın çevresi ve hatta bizzat Kiev ve Moskova'da yer alan bir üçgen oluşmuştu.¹²⁵

Fransız İhtilâli'ni takib eden yıllarda Fransız iskelelerine girmenin zorlaşması ve belirli kara yollarının daha sık kullanılmaya başlanması da, Rum tüccarların Avrupa topraklarındaki faaliyetlerini kolaylaştıran diğeri gelişmeler arasında yer alır. Ancak bu dönemde Avusturya toprakları, Rumlar'ın Marsilya'ya yönelen ticaret faaliyetleri için kısmen bir transit bölgesi oluşturmuştur. Zira, Rum tüccarlar Koalisyon Savaşları (1797-1814) sırasında Köstence-Tuna-Viyana hattının yanısıra Selanik-Yugoslavya-İsviçre-Batı Avrupa (Fransa) güzergâhını da sıkça kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Marsilya'ya giderken kara yolunu kullanan Rumlar, beraberlerinde pamuk ve sömürge ülkelerinden getirilen kahve götürmüş; dönüş sırasında da Languedoc ve Lyon'da dokunan kumaş ve Orlean yapımı fes getirmişlerdir.¹²⁶

Avusturya ticaret yetkilisi Friedrich Willhelm von Taube'nin 1778 yılında kaleme aldığı bir eserinde yazdıklarına bakılacak olursa, Osmanlı tüccarları XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya'da olduğu gibi diğeri Avrupa devletlerindeki ticaret faaliyetlerinde de yoğun olarak faaliyet göster-

¹²⁴ Beaojour, *a.g.e.*, II, 127.

¹²⁵ Stoianovich, *a.g.m.*, 262.

¹²⁶ Frangakis-Syrett, *a.g.m.*, 80-81.

mekteydi ve son dönemlerde İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Avusturya ve diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarına yaptıkları ticaretin daralmasına yol açmışlardı. Zîra, bu sırada bir yandan Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yerli ürünlerin gümrük vergileri yükseltip kaçak ticareti engellemeye çalışılırken; bir yandan da Marsilya, Cenova, Livorna, Venedik, Trieste, Viyana, Temeşvar ve hatta Bohemya'daki cam maden ocaklarında Müslüman, Rum, Ermeni, İlliryalı, *Raitz* ve Yahudiler'den oluşan çok sayıda *Türk* tüccarı boy göstermekteydi. Bu tüccarlar, Osmanlı topraklarında ihtiyaç duyulan ticaret maddelerini, aracı kullanmaksızın ilk elden satın almış ve Osmanlı topraklarına nakletmişlerdir. Bu durum, İngiliz, Fransa, Hollanda ve diğer Avrupa tüccarlarının bir süre öncesine kadar yaptıkları ihracatın yarı yarıya azalmasına yol açmıştır.¹²⁷

III. XVIII. Yüzyıldan Çıkarken Osmanlı Tüccarlarının Durumu ve Yeni Eğilimler

XVIII. yüzyılın geç dönemlerinde, aslen Osmanlı tebaasından olup Avusturya topraklarında yerleşen tüccarların sayısı belirli bölgelerde oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştı. 1775 civarında, Avusturya sınırları içerisindeki Osmanlı tüccarlarının sayısının 18,000 haneyi bulduğu belirtilerek; aynı tarihlerde Macaristan'da toprak ağalarının himâyesinde faaliyet gösteren 2000 kadar Osmanlı tebaası toptancı tüccarın faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir.¹²⁸ XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Avusturya'daki Osmanlı tebaası tüccarların hâlâ faal oldukları bilinmektedir. 1791 yılında orta elçilik göreviyle Viyana'da görevlendirilen Ebubekir Râtib Efendi, Avusturya yönetiminin kendisini ağırlamakta ne derece dikkatli davrandığını *Rumeli re'âyâsından anda temekkün ve iskân eden ba'zı Rumlar ve sâ'irlerinden* öğrenmişti.¹²⁹

¹²⁷ Willhem von Taube, *Abschilderung der engländischen Manufacturen, Handlung, Schiffahrt und Colonien*, II, Viyana 1778, 158'den naklen Hans Halm, *Habsburgischer Osthandel im 18. Jahrhundert. Österreich und Neurusland: Donauhandel und -Schiffahrt 1781-1787*, c. II, Münih 1954, 22-23.

¹²⁸ Ivan Erceg, "Der Merkantilismus in Kroatien", *Österreichische Osthefte*, 8(1966), 302.

¹²⁹ Rumeli tarafından kalkıp Viyana'da yerleşmiş olan Rum ve diğer Osmanlı tüccarları, 1787-1789 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Belgrad ve Adakale'yi zapt ve istilâ eden Avusturya kumandanı Gideon Ernest Laudon'a *ettikleri istikbâl ve balo ve sâ'ir ikrâm ve iclâlin* Ratub Efendi'ye dahi edildiğini dile getirmişlerdi, Abdullah Uçman, *Nemçe Sefaretnamesi*, İstanbul 1999, 65.

Daha Avusturya tarafına geçmezden evvel Sibin kumandanı ve kendisini karşılamakla görevli diğer memurlar tarafından temsilciler gönderilip, maiyeti için yapılacak tayinatın oldukça masraflı olacağı ve bu yüzden bir kısmının Bükreş'ten geri gönderilmesinin uygun olacağı kendisine bildirildiğinde, Ebubekir Râtib Efendi Avusturya yetkilileriyle görüşmek için bir temsilci göndermiş ve bu temsilci Avusturya yetkilileriyle yaptığı görüşmede, yanlarında yeterince akçe bulunduğu gibi, *âsitâne'den Bec'de olan bâzirgânlara poliçeleri* olduğu ve gerektiğinde borç alabilecekleri cevabını vermişti.¹³⁰

1790'lı yılların başında, alacaklarını tahsil edemeyen bazı Moravyalı kumaş tüccarlarının başını çektiği Avusturya tüccarlarının, *Türk ve Rum* tüccarlar tarafından mağdur edildikleri yolundaki şikâyetler de bu nokta zikre değerdir.¹³¹ Söz konusu bu şikâyetler, Osmanlı tüccarlarının Avusturya topraklarında kötü bir itibara sahib olduğunu ortaya koyması bakımından olduğu kadar, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı tüccarlarının buradaki faaliyetlerini devam ettirdiklerini göstermesi bakımından da önemlidir. Esâsen, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı tüccarları ile kurdukları ticarî ilişkilerde aldatıldıklarını ileri süren Avusturya tüccarlarının şikâyetleri Osmanlı kayıtlarına da yansımıştır. Şikâyet konusu olan usulsüzlükler ile ilgili en dikkat çekici hususlar, Osmanlı tüccarların poliçe temessükleri karşılığında yaptıkları vadeli alış-verişlerde borçlarını ödemededen ortadan kaybolmaları; hadiselerin genellikle Viyana-Triyeste-İzmir üçgeninde cereyan etmesi ve Osmanlı tebaası tüccarlar arasında hem zımmî hem de Müslüman olanlara rastlanması olarak özetlenebilir.¹³²

¹³⁰ Uçman, *a.g.e.*, 52.

¹³¹ HKA, rote nr. 415, faszikül 89, folio 79-155.

¹³² 1764 yılı Ağustosunda İzmir kadısı ve İzmir voyvodasına hitâben kaleme alınan bir hükümden öğrendiğimiz kadarıyla, *Devlet-i Aliyye* reayasından Dimitri Kosta ve İstemati Papa Nikolay adındaki zımmîler bir süre önce temessük karşılığı Viyana'da Cyorcıyon adındaki Nemçelüden 3169 kuruş 30 *pâre*; Çako adındaki Nemçelü'den de 60 adet Venedik altını almışlardır. Daha sonra Dimitri bir fırsatını bulup Viyana'dan Triyeste'ye hareket etmiş; Viyana'dan ayrılırken de ortağı olan İstemati'yi kefil olarak bırakmıştır. Dimitri Triyeste'ye geldiğinde, burada da, Triyesteli Nemçe tüccarları Divan Andriya Flanteni'den 9140 kuruşluk ve Eci Panayoti Likoraki'den *istidâne tarîkiyle* 1920 kuruşluk Venedik altını almış ve rehin olarak Leipzig tarafından satın almış olduğu ticaret eşyasını bırakmıştır. Daha sonra Viyana'daki ortağı İstemati'ye haber veren Dimitri, ortağıyla birlikte Venedik tarafına kaçmıştır. Benzer usulsüzlüklere *ehl-i İslâm* Osmanlı tebaasından olanların da teşebbüs ettiğini

Osmanlı tebaası tüccarlarıyla kurdukları ticarî ilişkilerden zarar gören tüccar guruplarının mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması için 1793 yılı boyunca Klagenfurt, Villach, Innsbruck, Botzen, Loverndo, Linz, Lorenz, Görz, Gratz, Judenburg, Marburg vb. bölgelerdeki tüccar toplulukları ve eyâlet yönetimleri tarafından raporlar hazırlanmış; bunlar ışığında, Türk ve Rum tüccarlarla ticarî ilişkilerden uzak durulması; vadeli satışlarda kendilerine kredi açılmaması veya Osmanlı yetkililerinden teminat mektubu getirilmedikçe vadeli satış yapılmaması kararlaştırılmıştır.¹³³ Avusturya'nın güneyinde Osmanlı tüccarlarıyla alış-veriş yapan Avusturya tüccarlarının az sayıda Trieste tüccarından ibâret olması¹³⁴, buna karşılık Viyana'da hem *Türk*, hem de *Rum* tüccarların faaliyet göstermeleri, Viyana'daki Avusturya tüccarlarının öncelikli olarak ikaz edilmesi fikrinin benimsenmesine yol açmıştır.¹³⁵ Avusturya tüccarlarının *Türk* ve *Rum* tüccarları tarafından zarara uğratılmalarının önüne geçilmesi için, Osmanlı tüccarlarıyla ticarî ilişkilerin kesilmesi yanında, kendilerine rehberlik ve diğer yardımların sağlanmasından da uzak durulması istenmiştir. Bu amaçla ülke genelinde bir yasak çıkararak, güvenilir kefiller getirmedikçe Avusturya tüccarlarının *Türk* ve *Rum* tüccarlara ödünç vermeleri

görmek mümkündür. Nitekim, Devlet-i Aliyye tüccarından *Onuncu Bölüğün Mustafa Ağa* 1766-67 yılında ticaret faaliyetleri için geldiği Viyana'da ikameti sırasında Martin Beçil adındaki Nemçe *bâzîrgân*ından muhtelif ticaret eşyası satın almış ve *bahâsını* ödmeden firar etmiş; bu yüzden 1774 yılı Eylülü'ne kadar *Nemçelü* tüccarın zimmetinde *bâ-temessük ve hesâb* 4158 *fyorinet* ve 14 *francir* alacak hakkı kalmıştı.

1777 yılı Ekim'inde yaşanan hadisede ise, Sarıgöl kazasına tâbi Kozana köyü sakinlerinden Nikola ve kardeşi Kostantin Estankovic adındaki zimmîler, Viyana'da ikametleri sırasında Nemçe tüccarından Musa ve Ruş'tan 508 *fyorinet* 45 *kraycerlik* ticaret eşyası satın alıp bedelini 6 ay vade ile ödemek şartıyla ellerine 1776 yılına aid iki kıta ve yine Nemçe tüccarından Françoisko Cezepa Gomran'dan da 1439 *fyorinet* 6 *kraycerlik* ticaret eşyası alarak bedelini 1 ay vadeyle ödemek üzere eline 1 kıta *poliçe temessükü* vermişler; ancak, borçlarını ödeme vakti geldiğinde gizlice Viyana'dan kaçarak köyleri olan *Kozana karyesine* geri dönmüşlerdir. Rumeli'de Gölükessi kazasına tâbi Sacette köyü sakinlerinden Tomaz Frestodolo adındaki zimmî de, Viyana yakınlarındaki Besna denilen bölgede ticaret faaliyetleri sebebiyle ikameti sırasında Viyana sakinlerinden Tatori adındaki tüccardan satın almış olduğu 2115 *florinet* 8 *kraycerlik* muhtelif ticaret eşyası karşılığında sözkonusu meblağı 6 ay vade ile ve % 6 hesabıyla tamamen ödemek üzere Tatori'ye 11 Kasım 1779 tarihli bir kıta poliçe temessükü vermiş; ancak, temessükün vadesi yaklaştığında gizlice kaçarak köyüne gitmiştir, BOA, A.DVN.DVE 60/4, 627, 817, 1005, 1177.

133 HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 79.

134 HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 80.

135 HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 84-86.

engellenmeye çalışılmış; bu yasağa uymayanlar hakkında da cezaî işlem yapılması kararlaştırılmıştır.¹³⁶ Graz bölgesinden gelen ve Zill, Judenburg, Marburg ve Bruck tüccarlarının düşüncelerinin de yer aldığı Mart 1794 tarihli rapordaki görüşler ise, ticarî mukavelelerin ancak ikiye devlet yetkilileri tarafından onaylandıktan sonra geçerli sayılmasını; dışarıya nakledilecek olan ticaret eşyasının iç kesimlerden sınır gümrüklerine getirilmesi sırasında sadece bu amaca hizmet eden nakliyecilerin istihdam edilmesini; dışarıya nakledilmek istenen ticaret eşyasının bedeli ödenmedikçe bu nakliyecilerin Osmanlı tüccarlarına mal teslimi yapmamlarını; Osmanlı tüccarlarıyla yapılacak her türlü ticarî işbirliği için Viyana'da ikamet eden itibar sahibi bir Osmanlı tüccarının kefil tutulmasını; buldukları bölgelerin kadılarından veya bizzat İstanbul'dan temin edilecek ve İstanbul'daki Avusturya elçiliği tarafından da onaylanacak bir izin belgesi (*Beglaubigungspass*) olmaksızın hiç bir Osmanlı tüccarına idhalat-ihracat izni verilmemesini; İstanbul'daki Avusturya Elçiliği'nde Osmanlı tüccarlarının önde gelenlerine aid kayıtların bulundurulmasını ve Avusturya tüccarları ve ortaklarının zaman zaman bu kayıtlardan haberdar edilmesini öngörmekteydi.¹³⁷ Bizzat Graz bölgesi tüccarları ve Graz yönetiminin benimsemiş olduğu görüşler arasında ise, İstanbul'daki Avusturya elçisine bağlı konsoloslar tarafından imzalanmış bir servet beyân formu (*Vermögenszeugnis*) getirmeyen hiç bir Osmanlı tüccarına kredi açılmaması; Osmanlı tüccarlarına aid borç kâğıtlarına (*Schuldschein*) en yakındaki Avusturya veya Osmanlı yetkilileri tarafından onaylanarak resmî hüviyet kazandırılması; Avusturya toprakları dahilinde Osmanlı tüccarları için verilen mahkeme kararlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda da tatbik edilmesi ve her iki millet tüccarlarıyla ilgili uygulamalarda yerli tüccarlara ayrıcalık tanınmasına son verilmesi yer almıştı.¹³⁸

Aynı dönemde Osmanlı tüccarlarına karşı alınacak tedbirlerle ilgili Avusturya'nın maliyeden sorumlu devlet yetkilileri de çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Maliye yetkililerinin yaklaşımı genel olarak alınması öngörülen tedbirlerin tamamıyla hayata geçirilemeyebileceği yönünde olmuştur; zîra, kendilerinden Osmanlı tüccarlarının ticarî mukaveleleriyle ilgili evrak temin edilen taşra yöneticileri yargı mensubları olmayıp aksine ticaretle

¹³⁶ HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 112-113.

¹³⁷ HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 121-122.

¹³⁸ HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 122.

meşguldüler. Hakikî yargı mensubları ise, sürekli rotasyona tâbi tutulmaları yüzünden hukukî muamele yapabilecek ve tüccarların içinde buldukları acıklı durumu gözler önüne serebilecek durumda değillerdir. Hukukî muamele gören tezkerelerin Avusturya konsolosları tarafından imzalanması ise sadece, zâten akredite olmuş aracılara bulunan zengin Osmanlı tüccarlarına teşmil edilebilmekteydi. Osmanlı tüccarlarına aid borç kâğıtlarının Avusturya yetkililerine (*Magistrat*) imzalatılmasının Osmanlı sınırları içerisinde fazla hükmü yoktu. Avusturya topraklarında alınan hukukî kararların Osmanlı toprakları dahilinde tatbik edilebilmesi, ancak diplomatik yollarla sağlanabilirdi. Öte yandan Osmanlı yönetimi de, kadıların sürekli yer değiştirmesi yüzünden yükselen şikâyetleri dindirmekte zorlanmakta ve davaları naiblere havâle etmek zorunda kalmaktaydı. Bu bozuk düzen içerisinde Avusturya tebaasına mensub olanların diğer devlet tebaası olanlarla aynı haklara sahip olmaları, ancak mütekabiliyet esasının uygulanmasıyla sağlanabilirdi ki, bu uygulamayı Osmanlı topraklarında görmek de mümkün değildir.¹³⁹

Maliye yetkililerinin bu görüşleri, Stirya bölgesinin tüccarları adına görüş bildiren ve mevcut şartlarda uygulanabilir çözümler önermekte zorlandığını dile getiren Graz yönetimi tarafından da paylaşılmıştır. Grazlı yetkililere göre, mülkiyet hakkındaki belirsizlik yüzünden baskıcı bir idareye sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek anlamda bir özel kredi müessesesi tesis edilememekteydi. Osmanlılarla yapılan ticaretin çoğu zaman ferdî olarak açılan kredilere ve borçlularının güvenilirliğine dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak, borçluların güvenilirliğini esas alan bu sistemin, hukuk sisteminin sağlanması ve mütekabiliyet esasına işlerlik kazandırılması halinde bile, Avusturya tebaasından olan alacaklılar için çözüm olması zordur; zîra, Moravyalı kumaş tüccarlarının şikâyetlerine bakılacak olursa Zıştovi Anlaşması'nın (1791) IX. maddesinde öngörülen¹⁴⁰ borç senetlerinin tarafsız hukukî merci-

¹³⁹ HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 123, 177.

¹⁴⁰ Zıştovi Anlaşması'nın ilgili maddesi, genel olarak barış öncesi durumun yeniden tesis edilmesini ve bu çerçevede bütün hak sahiplerinin mahkemeler ve mahallî idareciler aracılığıyla hak iddia ettikleri mal, eşya, mülk, alacak vs.'yi en kısa zamanda tahsil edebilmelerini öngörmektedir. Anlaşma metninde bu durum, "tarafeyn re'âyâsının i'lân-ı harb vaktinde pes-mânde kalan mesâlih-i metrükelerini ve kable's-sefer cârf olan hukuk ve de'âvî-i şe'rîyye-i sâbıkalarını iddi'â ve mâl ve eşyâlarını istirdâd ve alacakları olan kimesneleri şer'a da'vet ve Belgrad Ahidnâmesi'nin onyedinci ve Pozorofça Ticâretnâmesi'nin onsekizinci maddelerine hılâfen i'lân-ı harb vaktinde edâsına muhâlefet ile lâzım gelen zarar ve hasâr-ı sâ'irlerini mütâlebe ve cemî' mevâdd sâbıkul- beyânda mehâkim-i şer'îyye ve vülât ve zâbitân-ı cânibeyne

ler tarafından ve ivedilikle tanzim edilip imzalanması kuralı, Osmanlı tebaasından olanlar hakkında tatbik edilmemektedir. Bununla birlikte, Stirya bölgesi tûccarlarının konumu Moravya tûccarlarından farklıdır. Stiryalı tûccarların Osmanlı tûccarlarının kredi uygulamaları ve ticaretini yaptıkları emtia ile ilgili fazla şikayetleri yoktur. Sadece, Radkerburglu demir tûccarlarından birkaçının geçmiş dönemde Osmanlı tûccarları tarafından uğratıldığı kayıplardan dem vurulmaktadır. Ancak, Radkerburglu tûccarların *Raizenlar*'ın ticaretini *Türkler*'in ticaretiyle karıştırmış olmaları da muhtemeldir; zîra ağırlıklı olarak yabancı tûccarların ziyaret ettiği başkent panayırlarında *Türkler*'den çok *Sklavonya* (Slavonya) ve Stirya tarafından gelen *Raizen* tûccarları görülmektedir.¹⁴¹

Avusturya'nın Osmanlı toprakları ile yapılan ticaret faaliyetlerinde diğer yabancı devletlere tanınan bütün imtiyazlara sahip olmayı başardığı 1784 yılından sonra¹⁴², aslen Osmanlı tebaasından olan Yahudi tûccarların Avusturya-Osmanlı ticaretindeki faaliyetleri artış göstermiştir. Nitekim, 1784-1786 yılları arasında Viyana'da ikamet edip Osmanlı topraklarındaki Müslüman ve Yahudi tûccarlarla işbirliği içerisinde olan Ruben Benjamin ve Jakob Rafael Russo'nun bankerlik faaliyetleri, iki bölge arasında yapılan ticarete dikkat çekici boyutlara ulaşmıştı. Ruben Benjamin ve Jakob Rafael Russo'nun 1784 yılında Viyana'dan İstanbul'a ulaştırılmak üzere yola çıkardığı muhtelif ticaret eşyası yüklü üç gemiden birisi Osman Paşa diğeri Hüseyin Ağa üçüncüsü de bazı Osmanlı tebaası Yahudiler tarafından sipariş edilmişti. 1794-1796 yıllarına gelindiğinde ise, aslen Vidinli olan ancak artık Viyana'da ikamet eden Avram Kalef ve ortaklarının faaliyetleri ön plana çıkmıştı. Kalef, işbirliği yaptığı Siroz ve Braşovlu diğer tûccarlarla birlikte, sarraflık işlerinde söz sa-

lede'- mürâca'a serî'an hakkâniyet-i kâmile üzre ihkâk-ı hakk olunup müddet-i muhârebe cihetiyle vakt mürûr eyledi deyü müdde'â- aleyh tarafından illet olmak üzere îrâd olunmasına ruhsat virilmeye" biçiminde yer almıştır, BOA, A. DVN.DVE, 59/3.

¹⁴¹ HKA, fasz. 89 (rote nr. 415), fol. 177-178.

¹⁴² XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti tarafından Avusturya tarafına verilen 24 Şubat 1784 tarihli muahede senedi, Avusturya tûccarlarıyla ilgili meselelerin kapsamlı olarak ele alındığı en son ticaret anlaşması olmuştur. Pasarofça Ticaret Muahedesini (1718) ve Belgrad Anlaşması'nın (1739) kararlarını esas alan ve Avusturya tûccarlarının Fransa, İngiltere, Hollanda (Nederlande), Rusya ve diğer yabancı devlet tûccarlarına tanınan ve ileride tanınacak olan bütün imtiyazlardan yararlanmasını öngören bu muahedede Avusturya tûccarları Osmanlı topraklarındaki alış-verişlerinde esnaf mensupları ve muhtelif gurupların müdâhalelerinden korunmaya çalışılmıştır. Ahidnâme metni için bkz. BOA, A.DVN.DVE 57/1, 269/637.

hibi olmuştu. Aynı dönemde Schabetai Samuel adındaki Yahudi de, İmparatorluğun muhtelif merkezlerindeki tüccarlarla benzer faaliyetleri yürütmekteydi.¹⁴³

Fransa'nın Selanik konsolosu Beajour'un aktardıklarına bakılacak olursa, Avusturya ve diğer Alman eyâletlerini kapsayan Alman topraklarıyla Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleştirilen ticaret faaliyetleri, XVIII. yüzyıl sonlarında büyük ölçüde her iki coğrafyaya yayılmış halde bulunan Rum tüccarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Başlangıçta sadece simsarlık yapan Rum tüccarlar, çok geçmeden iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinde ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmiş ve Fransız ve İngilizler'in Osmanlı ticaretini sömürdükleri gibi, belli başlı Alman şehirlerinde yerleşerek Alman ticaretinin kaymağını yemeye başlamışlardı. Viyana ve Selanik, bu ticarete sahne olan toprakların iki ucunda yer alan en önemli ticaret merkezleri durumundaydı.¹⁴⁴ Ancak, XIX. yüzyıla girilirken iki bölge arasında gerçekleştirilen ticaret faaliyetlerinde Rum tüccarlarının yerine Yahudi tüccarlar ön plana çıkmaya başlar. 1796 yılında Avusturya yönetimi tarafından kendilerine vatandaşlık hakkı tanınan Yahudi tüccarlar, XIX. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Avusturya ve Balkan toprakları arasında yapılan ticaret faaliyetlerinde daha fazla söz sahibi olmuşlardır. 1765-1800 yılları arasında her yıl Leipzig panayırını ziyaret eden Balkan milletlerine mensub Hristiyan tüccarların sayısının ortalama 135'i bulduğu; buna karşılık Osmanlı tebaası Yahudi tüccarların sayısının 5-6'da kaldığı hesaplanmıştır; ancak 1800-1818 yılları arasında her yıl Leipzig panayırılarında boy gösteren Osmanlı Yahudi tüccarlarının sayısının ortalama 20'ye çıkmış; buna karşılık Balkan milletlerine mensub Hristiyan diğer tüccarların sayısının 45'e inmişti. 1819-1839 yılları arasında ise Leipzig panayırılarını ziyaret eden Osmanlı Yahudi tüccarları ve Osmanlı tebaası Hristiyan Balkan tüccarları arasındaki oran yarı yarıya durumuna gelmişti.¹⁴⁵

Avusturya tebaası Yahudi tüccarlar, Napolyon Savaşları (1799-1815) sırasında Eflâk ve Boğdan'daki ticaret faaliyetlerinde de söz sahibi olmuşlar ve buralarda faaliyet gösteren Rum tüccarların yerini almaya başlamışlardır. Balkanlar'da artan eşkıyalık hadiselerinin kara taşımacılığını olumsuz etkilemesi ve Alman pazarına Amerikan pamuğu ve İngiliz ve Alman pamuk

143 Panova, *Juden*, 202.

144 Beuaujour, *a.g.e.*, II, 82-83.

145 Stoianovich, *a.g.m.*, 299.

ipliğinin hâkim olmaya başlaması, 1790 yılını takib eden yarım yüzyıl boyunca Osmanlı-Avusturya ticaretinde boy gösteren Rumlar'ın faaliyetlerin olumsuz etkilemiştir. Bu sebeble, Osmanlı tebaası Rum tüccarların kıta Avrupa'sındaki ticaret faaliyetleri, daha bağımsızlık savaşından önce daralma sürecine girmiştir. Buna karşılık Rum tüccarlar Ege ve Akdeniz'de Fransız tüccarlarla birlikte Akdeniz'deki deniz taşımacılığının önemli bölümünü yönlendirmeye devam etmişlerdir.¹⁴⁶

1800'den sonra Avusturya topraklarında faaliyet gösteren Rum tüccarların sayısındaki düşüş, ticarî teşebbüslerin boyutlarının büyümesi ve sermayenin belirli ellerde birikmesiyle açıklanabilir. Bu süreçte milliyet unsuru önemini kaybetmiş ve benimsenen yeni hayat tarzı ve çok evliliğin de etkisiyle Rum tüccarların faaliyetleri Avusturya ekonomik hayatı içerisinde erimiştir.¹⁴⁷

XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı-Avusturya ticaretinde yer alan ve büyük bölümünü gayrimüslim olanlarının teşkil ettiği Osmanlı tüccarları ile ilgili dikkat çeken en ilginç gelişme, bu tüccarlar arasında Habsburg himâyesine girme ve tâbiyyetine geçme eğiliminin ortaya çıkması ve bu eğilimin kısa zamanda yaygınlaşmasıdır. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında, Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askerî üstünlük kurması ve Balkan havzasında güçlenmesi kadar, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı-Avusturya ticaretinde ortaya çıkan değişiklikler ve Avusturya'nın XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı-Avusturya ticaretinde elde edilen imtiyazlarla daha avantajlı konuma gelmeye başlaması da önemli rol oynamış olmalıdır.

Osmanlı tüccarları arasında böyle bir eğilimin ortaya çıkışı XVIII. yüzyılın ortalarına dayandırılabilir; zîr a,XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı reayası arasında Avusturya konsolosluklarında istihdam edilmek üzere konsolosluklardan *himâye tarikıyla sened* ve *patenta* almaya çalışanların varlığından haberdarız.¹⁴⁸ Ancak, Osmanlı reayası arasında yukarıda yer veri-

¹⁴⁶ Beaujour, *a.g.e.*, c. II, 265; Stoianovich, *a.g.m.*, 299.

¹⁴⁷ Stoianovich, *a.g.m.*, 302.

¹⁴⁸ Bu konuda yükselen şikâyetlere dâir rastlanılan ilk kayıt, İzmir mollasına ve İzmir hassı voyvodasına hitaben kaleme alınan 7-17 Temmuz 1767 tarihli hükümdür. Esâsen, hükmün kaleme alınmasına esas teşkil eden hadisenin, İzmir'deki Nemçe ve *Toskana* tüccarlarına cizye talebiyle haksızlık yapılması olduğu anlaşılmaktadır; ancak hemen ardından bundan böyle *Devlet-i Aliyye* reayasından olanlara *himâye tarikıyla patent*a verilmemesi ve verilmiş olanların ellerinden alınması için konsoloslara uyarı yapıldığını ve aynı mealde 1758 yılı Aralık ayında da eski İzmir

len eğilimlerin daha da erken tarihlerde oluşmaya başlamış olması da muhtemeldir; çünkü, XVIII. yüzyıl ortalarında da Avusturya konsolosluklarında istihdam edilen tercümanların sayısının haddinden fazla arttığı yönündeki rahatsızlıklar malumumuzdur. Bu dönemde, 1730/1731 yılından sonra taşrada oluşturulan ve sayılarının makul olan sınırı aştığı ifade edilen Fransa, İngiltere, Hollanda, Venedik tercümanlarının ve kendileriyle daha geç tarihlerde anlaşmalar yapılan İsveç, Avusturya ve Sicilyateyn devletlerinin İstanbul ve taşradaki tercümanlarının sayısı sınırlandırılmaya çalışılmış; *râbıta-i nizâma idhâlleri cânib-i mîrîye'enfa' ve tanzîm-i ahvâl-i ra'ıyyete evfak* görülen tercümanlarla ilgili bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Avusturya, Belgrad Anlaşması'nı (1739) müteakib Osmanlı topraklarında 5 ayrı konsoloslukta toplam 17 tercüman istihdam etmiş; ancak, bu tercümanların bir kısmı konsolosluklardan üçünde birer ikişer dağıldığı halde, Halep ve Selanik konsolosluklarında yığılma olmuştur. Halep konsolosluğunda istihdam edilen tercümanların sayısı 9'u; Selanik konsolosluğunda istihdam edilen tercümanların sayısı da 3'ü bulmuştur. Bunun üzerine, 8 Ağustos 1764 yılında çıkarılan bir hatt-ı hümayûn ile sayıları kabarık olan tercümanlıklarda, ölüm veya başka yerlere görevlendirme sebebiyle boşalan yerlere yeni tercüman atanmaması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹

kadısına hitâben kapsamlı bir emr-i şerif yazıldığını hatırlatan vurgu, reaya arasında bu yola daha erken tarihlerde başvurulmaya başlandığını göstermektedir. Hükümde daha sonra altı çizilen husus, tercümanlar, tercümanların oğulları, ikişer hizmetkârları, konsolosların *kendi cinslerinden* olan adamları dışında *Devlet-i Aliyye reayasından* hizmetlerinde ve himâyelerinde olan simsar, hademe, tüccar vs.'nin gümrüğe tâbi eşyalarından ve tasarruflarında bulunan emlak ve arazilerinden alınması gereken bütün vergileri diğer reaya gibi ödemeleri ve reayadan oldukları halde *frenk kıyafetinde* gezenlerin elbiselerini değiştirip reaya kıyafetinde gezmeleri ve *frenk mezhebine* girmemeleri olmuştur. Benzer emirler, aynı yıl içerisinde İskenderiye ve Selanik kadı, mutasarrıf ve nâiblerine de gönderilmiştir. Mısır valisi, İskenderiye kadısı, Selanik mutasarrıfı ve Selanik kadısına hitâben kaleme alınan hükümlerde, İzmir mollası ve İzmir hassı voyvodasına gönderilen hükümde olduğu gibi, şehre gelip giden veya burada yerleşmiş olan Nemçe, *Toskana ve Alikorna Yahudi reaya ve tüccarların* cizyedârlar tarafından cizye talebiyle *ta'cîz ve rencide* ettirilmemesi tenbih edilmiş; ancak konsolosluklarda istihdam edilmelerine cevaz verilen grupların dışında haraçgüzâr olan reayanın gümrük ve diğer vergileri ödemekten kaçmak ve diğer bahanelerle konsolosların bayrakları altına girmemeleri; konsoloslara intisab ederek tezkere ve patenta almamaları ve *frenk kıyafetiyle* dolaşmamaları istenmiştir. Aksine davranışlarının tutumları, Müslümanlar'ın hakkına tecavüz olarak değerlendirilmiş ve *efrenc mezhebine meyl ve duhûl* ile ülke içerisindeki düzenin bozulacağı dile getirilmiştir, BOA, A.DVN.DVE 60/4, 731.

¹⁴⁹ BOA, A.DVN.DVE 60/4, 716.

Osmanlı tebaasından olan tüccarlar içerisinde Avusturya himâyesine girenlerin XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaştığını tahmin etmek zor değildir; zîra, 5 Mayıs 1784 tarihinde Avusturya'ya verilen muahede senedinden kısa bir süre sonra, Boğdan'da berat alarak Avusturya himâyesine girenlerin sayısının 20,000'i bulduğu; II. Joseph döneminde (1765-1790) Eflak'ta bu sayının 60,000'e çıktığı bilinmektedir.¹⁵⁰ Aynı esnada Avusturya ve Alman basınında çıkan haberlerde ise, Eflak ve Boğdan'da Avusturya himâyesine girmek isteyen Yahudi, Ermeni ve Hıristiyan tüccarlardan çoğunun, artık en imtiyazlı ülke haline gelen Avusturya'nın hâiz olduğu muafiyetlerden yararlanmak istedikleri dile getirilmektedir.¹⁵¹

Benzer bir durum Avusturya topraklarında faaliyet gösteren ve Avusturya'da yerleşen Osmanlı tebaası tüccarlar arasında da yaşanmış; bunlar tüccarlar arasında da Avusturya tâbiyyetine geçenler olmuştur. Ancak, XVIII. yüzyılda Viyana'da rağbet gören ve nüfusun arttırılmasını savunan *populati-onist* düşünceler sebebiyle ilk zamanlar Osmanlı tebaasından olan tüccarların Avusturya tâbiyyetine geçmelerine sıcak bakılmamıştır. Üstelik Osmanlı tüccarlarının pek azının Katolik olması ve Avusturya topraklarında Katolik olmayan Hıristiyan, Rum ve Yahudiler'in sayısının artmasının istenmemesi, Osmanlı tebaasından olan Müslüman tüccarların Hıristiyan olmadıktan sonra Avusturya tâbiyyetine kabul edilmelerini zorlaştırmıştır. Osmanlı tâbiyyetinden olan tüccarların Avusturya tâbiyyete geçişini düzenleyen kararlar, yabancılar için müsâmahalı olan Maria Theresia (1740-1780) döneminde alınmaya başlanmıştır; Avusturya topraklarından dağınık halde bulunan Rumlar'a, diğer Avusturya tüccarlarına tanınan vatandaşlık hakları tanınmıştır. Buna rağmen Maria Theresia döneminde alınan bu kararlar, Müslüman olanların Avusturya tâbiyyetine geçmeleri için yeterli olmamıştır; çünkü *Türkler*'in bir çoğu, Avusturya tâbiyyetine geçmek ve vatandaşlık haklarından yararlanmak için istekli gözüktükleri ve Avusturya'da uzun süre meskûn oldukları halde, Avusturyalılar'a nisbetle hâiz oldukları imtiyazları göz önünde bulundurarak, "Türk" olduklarını gösterir belgeleri kullanmakta ısrar etmişlerdir. Hatta Avusturyalılar bile, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bizzat kendileri mal getirdik-

150 Panova, *Juden*, 194; Šneschka Panova, "Die Münzelhandel zwischen Österreich und dem Osmanischen Reich im 18. Jahrhundert", *Mitteilungen des Österreichisches Staatsarchivs*, 43(1993), 319-325.

151 A.g.y.

leri zaman, ödeyecekleri gümrük vergilerinde indirim yapılma ihtimalini göz önüne alarak, kendilerini Türk tebaası olarak tanıtmışlardır.¹⁵²

XIX. yüzyılda gelindiğinde, Avusturya topraklarında faaliyet gösteren ve daha önce Osmanlı tâbiyyetinde olan tüccarların büyük bölümü artık Avusturya tâbiyyetinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda, Macar ve Avusturya hâkimiyeti dışında kalan diğer Alman tüccarları, geçmişte Avusturya ve Osmanlı toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olmuş olan Sırp ve Rum tüccarlara rakib olmaya başlamış ve sahib oldukları siyasî nüfûzu Sırp ve Rum tüccarların ekonomik gücünü kırmak için kullanmaya çalışmışlardır.¹⁵³ Avusturya yönetiminin XVIII. yüzyıl boyunca Doğu ticaretini ele geçirmek için attığı adımların hiçbirisinden istediği sonucu alamadığı hatırladığında, yüzyıl sonlarında Osmanlı-Avusturya ticaretinde Avusturya lehine meydana gelen değişikliklerin Avusturya tüccarlarının gayretlerinden çok, Osmanlı tebaasından olan tüccarların Avusturya'nın hizmetine girmeye başlamasıyla ilişkili olduğu söylenebilir.¹⁵⁴

IV. Sonuç

XVIII. yüzyılda Avusturya toprakları, Osmanlı tüccarlarının yoğun ticaret faaliyetlerine sahne olmuştur. Çoğu Balkan kökenli olan bu tüccarlar arasında hem gayrimüslim hem de Müslüman tüccarlar yer almıştır. Gayrimüslim tüccarlar arasında, değişik zaman dilimlerinde farklı tüccar gruplarının faaliyetlerinin ön plana çıkmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında Ermeni ve aralarında Ermeniler'in de yer aldığı anlaşılın Ortodoks-Slav (*Reiz*) tüccarların faaliyetleri ön plana çıktığı görülür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, içlerinde Makedon-Ulah asıllı olanların önemli yer tuttuğu anlaşılın ve fakat aralarında diğer Balkan milletlerine mensub kişilere de rastlanılan Rum tüccarlarının faaliyetleri ağırlık kazanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, Yahudi tüccarların faaliyetleri dikkat çekmektedir.

¹⁵² Herzfeld, *a.g.e.*, 307.

¹⁵³ Stoianovich, *a.g.m.*, 299.

¹⁵⁴ M. Sauer, "Österreichs Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der bulgarischen Länder bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Diskussion I", *Österreichs Handel mit Südosteuropa und die wirtschaftliche Bedeutung der Bulgarischen Länder bis Ende des 18. Jahrhunderts (Forschungsgespräch am 9-10 Dezember 1980), Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich*, IV(1982), 102.

Osmanlı-Avusturya ticaretinde yer alan ve iki bölge arasındaki ticareti ellerine geçiren Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinin XVIII. yüzyılda birdenbire ortaya çıkmadığı ve geçmiş yüzyıllarda oluşan bir birikimin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte, başta Yahudi ve Ermeniler olmak üzere, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan milletlerine mēnsub tüccarlardan bir kısmının önceki yüzyıllarda daha batıdaki yerleşim birimlerine göç etmiş olmalarının önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu çerçevede, XVIII. yüzyıl boyunca iki bölge arasında faaliyet gösteren tüccarlardan bir kısmının, her iki devlet topraklarına dağılmış ailelerin fertleri olmaları dikkat çekicidir.

Osmanlı tüccarlarının Avusturya hâkimiyeti altındaki topraklarda en yoğun faaliyet gösterdikleri yerleşim birimi Viyana olmuştur; ancak, Avusturya'nın Adriyatik ve Doğu Akdeniz'e açılan en önemli kapısı durumundaki Trieste limanı da, XVIII. yüzyılın geç dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalkıp gelen tüccarların kapsamlı faaliyetlerine sahne olmuştur. XVIII. yüzyılda Avusturya, Avusturya ile birlikte Prusya ve Saksonya topraklarına dağılmış olan Osmanlı tüccarlarının Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa toprakları arasındaki faaliyetlerinde zaman zaman bir transit bölgesi hüviyetine de bürünmüştür. Bu gelişmede, daha XVII. yüzyılda önem kazanan ve Osmanlı topraklarında ihtiyaç duyulan sanayi mamullerinin Avrupa'da ihtiyaç duyulan hammaddelerle takas edildiği Leipzig, Frankfurt vb. panayırının, XVIII. yüzyıl boyunca özellikle Rumeli topraklarının ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol üstlenmesi etkili olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya hâkimiyeti altındaki topraklarda faaliyet gösteren Rumlar'ın faaliyetleri, Avusturya hâkimiyetine XVIII. yüzyılın ilerleyen yıllarında giren veya Avusturya hakimiyetinde kısa süreli kalan Akdeniz iskeleleri ve Kuzeydoğu Avrupa'ya da yayılması bakımından, diğer Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinden farklılık gösterir. Bu dönemde Rum tüccarlar, İtalyan ve Osmanlı iskelelerindeki deniz taşımacılığında söz sahibi oldukları gibi, Avusturya ile Rusya arasında Tuna yoluyla kurulmaya çalışılan ticaret köprüsünün ve Polonya üzerinden Rus ve Osmanlı topraklarına çıkan güzergâhların da en sık kullanıcıları olmuşlardır.

Osmanlı tüccarlarının Osmanlı-Avusturya ticaretinde gösterdikleri dinamizm ve görünürde XVIII. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı taşarrufunda kalan bu büyük ticaret potansiyeli, iki bölge arasındaki siyasî gelişmelere paralel olarak, XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu için

bir avantaj olmaktan çıkıp dezavantaja dönüşmüştür. Bu süreçte, Avusturya'ya tanınan ticarî imtiyazlarla eş zamanlı olarak, gayrimüslim Osmanlı tebaası tüccarlar arasında Avusturya konsolosluklarında istihdam edilme ve daha geç dönemlerde de Avusturya tâbiyyetine geçme eğiliminin baş göstermesi belirleyici olmuştur. Kazançlı bir ticaret dengesi için gerekli olan sınaî üretimden mahrum olan ve daha çok müteşebbis tüccarların hareketlilik ve aracılık faaliyetlerine dayanan bu ticaret potansiyeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî üstünlüğünü kaybetmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nden çok Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaret imkânlarını iyi kullanan tüccarların şahsî menfaatlerine hizmet etmiş görünmektedir.